

פירושו של ר' אברהם אליהו כהן לברייתא דר' ישמעאל: מהדורה מוערת

אבירם רביצקי*

בכתב יד וטיקן, וטיקנה, Cod. ebr. 37 (במכון לתצלומי כתבי היד העבריים סרט 153), דפים 74א–84א, יש שני פירושים למידות שהתורה נדרשת בהן, ששניהם פרי עטו של מחבר נשכח – אברהם אליהו כהן (להלן ר"א כהן). עיקרו של מאמר זה הוא ההזרה של שני פירושים נשכחים אלה, שלא ראו את אור הדפוס עד כה.

מאפייני החיבור

בדבריו על המידות בפירושו הראשון ר"א כהן מיישם את הלוגיקה האריסטוטלית באופן נרחב.¹ המחבר משתמש בהבחנה שבין פרדיקציה עצמית ומקרית, בתורת הקטגוריות, בתורת איכות הגזרה (המבחינה בין היגדים מחייבים לשוללים) ובסוג מעניין של תורה מודלית של הפסוקים (תורה המבחינה בין היגדים הכרחיים, אפשריים ונמנעים). בפירוש מידת גזרה שווה המחבר השתמש בתורת הכוללים (העוסקת במושגים המתמיינים לסוג, מין, הבדל, סגולה ומקרה) והקצה מקום מיוחד לתורת המקרה ולסוגיו השונים. גם בפירושו למידת בניין אב המחבר משתמש בתורת הכוללים ודיונו רצוף הבחנות בין סוגי הכוללים השונים.

פירושו הראשון של ר"א כהן למידות שהתורה נדרשת בהן מציג את טיעון הקל וחומר באופן פורמלי באמצעות דוגמאות לא-תלמודיות כדי לעמוד על מבנה הטיעון והשלבים הלוגיים השונים שעובר טיעון הקל וחומר בסוגיות התלמודיות. כך, למשל, הוא מדגים את הטיעון:

קל וחומר אמת:²

א'

ב'

אינו גבור בערך אל אדם

ומה שור שהוא גבור בערך לחמור

ג'

* פרופ' אבירם רביצקי, המחלקה למורשת ישראל, אוניברסיטת אריאל.
1. נתיחות יישומיה של הלוגיקה האריסטוטלית בפירושו של ר"א כהן, ראה אבירם רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית ומתודולוגיה תלמודית: יישומיה של הלוגיקה האריסטוטלית בפירושים למידות שהתורה נדרשת בהן, ירושלים תש"ע, עמ' 205–243.
2. הצורה הגרפית שבה מוצג כאן הטיעון דומה לזו שבכתב היד. אברהם ברלינר הבין בטעות שהדוגמאות לקל וחומר הממלאות את פירושו של ר"א כהן אינן אלא חרוזי קישוט לפירושו לברייתא דר' ישמעאל (ראה הערות ותיקונים לחיים מיכל, אור החיים, מהדורת נ' בן מנחם עם הערות שזח"ה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 611, סימן 41).

אבירם רביצקי

חתול שאינו גבור בערך אל חמור לכ"ש [=לא כל שכן] שאינו גבור
בערך אל אדם

ברור שלדוגמה זו אין שום נפקות הלכתית, ומבחינת החומר, או התוכן שלה, היא אינה תלמודית. אולם דווקא משום כך היא מאפשרת ללומד לעמוד על כך שתקפותו של טיעון אינו קשור לתוכן הטיעון אלא למבנהו. מאפיין זה ניכר בפירושי המידות שהתורה נדרשת בהם שיצאו מבית מדרשו של ר' יצחק קנפנטון, 'גאון קסטיליה' במאה ה-15.³ אולם לצד נקודות הדמיון שבין פירושו של רא"א כהן למידות ובין פירושי החוג הקנפנטוני למידות, ישנם ביניהם גם הבדלים חשובים: באופי הדוגמאות – רא"א כהן מביא בעיקר דוגמאות מתחום הזואולוגיה ואילו בית מדרשו של קנפנטון נעזר בדוגמאות מתחום הסוציולוגיה של הישיבה בעיקר; וכן בטרמינולוגיה ששימשה לניתוח המבנה של הטיעונים התלמודיים – רא"א כהן מיישם בדבריו מונחים מתחום תורת ההיקש: הקדמה א, הקדמה ב, הקדמה ג ותולדה, ולעומת זאת, מהר"י אבוהב למשל, משתמש במונחים בעלי אופי תלמודי: מלמד, למד, מגלה ודבר הנלמד.⁴

ככלל, ניכר שרא"א כהן משתמש בתורות שנידונו בקרב חכמי הסכולסטיקה, ובלשונו העברית משתקפים כמה מונחים לטיניים.⁵ נושא שמעסיק רבות את המחבר הוא ההבדל במשמעויות השונות שישנן למונחים התלמודיים, למשל ההבדל בין הביטויים "על אחת כמה וכמה", "לא כל שכן", "ממילא משמע" או "ולאו קל וחומר הוא?". בסוף פירושו השני, בקשר למידת "שני כתובים המכחישים זה את זה", הוא מוסיף הערת הסבר להבדל שבין המונחים התלמודיים "מכריע" ו"דעת שלישי". ובכלל הוא אומר: "הנה ראוי לדקדק במה שהביאו רז"ל במאמריהם" (84א). עניין זה לדעתי מעיד על השפעותיה של הלוגיקה הסכולסטית, שכן הלוגיקנים הנוצרים הדגישו רבות את הסמנטיקה והסינטקטיקה ואת כל מה שנוגע לעולם השפה הלטינית החיה, לסימניה ולמשמעויותיה.⁶

בפירושו למידת קל וחומר רא"א כהן מקצה מקום מיוחד לתורת ההטעאות. מן הדוגמאות שבהן דן המחבר נראה כאילו התכוון לתרגל את הלומד בזיהוי טיעונים תלמודיים תקפים וטיעונים תלמודיים מטעים, ולהעמידו על נקודות הכשל הלוגי שבטיעונים המטעים. אף שגם הסוגיות התלמודיות דנות לא פעם בדרכי ההפרכה של טיעונים העולים במהלך הדיונים, עיסוקו של רא"א כהן מתרכז בניתוח נקודות הכשל של טיעונים באופן שיטתי. נראה שגם עניין זה מעיד על השפעותיה של הלוגיקה

³ ראה אבירם רביצקי, "כללי הקל וחומר": חומר חדש מספרות הכללים מבית מדרשו של ר' יצחק קנפנטון, קובץ על יד, ס"ח כד (תשע"ז), עמ' 186–187.

⁴ וראה עוד רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית, עמ' 213.

⁵ כך למשל הביטוי 'השכל ירוץ' (ראה רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית, עמ' 214) או: 'הקשר נשיאות וחייוב' (שם, 215–216).

⁶ ראה למשל William C. Kneale and Martha Kneale, *The Development of Logic*, Oxford 1962, pp. 272–274.

הסכולסטית שבה הודגשה תורת ההטעאות וכן היכולת לזהות את מציאותם של כשלים לוגיים ולהסבירם.⁷

רא"א כהן ניהל פולמוס חריף כנגד קבוצה שלה הוא קרא: "הבלבלנים", או בלשון ארסית הרבה יותר: "הבלבלנים בעלי מוח מזוהם". מן המונח 'בלבלנים' עולה שרא"א כהן מתפלמס עם בעלי הפלפול. מדבריו משתמע שלא כמו מה שחושבים המפלפלים על עצמם, לדעתו אינם בקיאים ב"תורה ודרכיה" ואינם יכולים להבחין בין היקשים תקפים ובין הטעאות. מדבריו נראה גם שהוא יוצא כנגדם משום שלדעתו הם חסרי השכלה לוגית-פילוסופית.⁸

פירושו השני של רא"א כהן למידות שהתורה נדרשת בהן מבוסס על שפע דוגמאות תלמודיות ליישום מידות הדרש, חלקן לקוחות מהספרות התלמודית, חלקן מפירושי הראשונים על המידות שהתורה נדרשת בהן וחלקן נראות ייחודיות ומקוריות, ולעתים גם מוקשות. בתחילת פירושו השני אנו מוצאים רשימה של מקורות מקראיים שבהם מופיע טיעון של קל וחומר. בסופה של רשימה זו רא"א כהן כותב: "עד כאן מצאתי. ולי אברהם אליהו כהן נראה כי הרבה והרבה מאלו הנ"ל אינם ק"ו, כשתחקור בענינם. וכשהיו בידך השרשים המונחים הראשונים אשר הזכרתי לעיל, אז תבין כי כן הוא. ולכן רז"ל לא העלו בחשבון אלא עשרה ק"ו בתורה ולא הזכירו מהם יותר כל עקר" (א82). דברים אלה יכולים להצביע על כך שהוא העתיק את הרשימה ממקור שקדם לו, אבל הוא עצמו מסתייג מרשימה זו, או שרשימה זו היא מעין תרגיל ללומד לזהות האם טיעון הנראה כקל וחומר אכן עומד בתנאים הפורמליים הנדרשים מטיעון זה.

זמנו ומקומו של המחבר

באשר לזמנו ולמקומו של רא"א כהן – מתקבל על הדעת שהוא ישב באיטליה או בסביבתה במפנה המאות ה-14 וה-15. דעותיו של רא"א כהן מזכירות בנושאים עיקריים את הדעות שהושמעו בחיבור 'עלילות דברים', שלפי השערת ראובן בונפיל נכתב 'בדרום איטליה או בקנדיה, שהיו בימים ההם (כלומר המחצית השנייה של המאה ה-14) מקום מפגש לאנשים בעלי דעות כדעותיו של בעל 'עלילות דברים'.⁹ להט הפולמוס הנמצא בדברי רא"א כהן כנגד בעלי הפלפול, האשמתם באי-דיעה מספקת של לוגיקה, ובכלל הנטייה הבין-תחומית לשילוב הלוגיקה בלימוד התלמודי – כל אלו משותפים לרא"א כהן ולמחברו האנונימי של 'עלילות דברים'. מעבר לכך, נטיית הלוגיקנים היהודים ללוגיקה הסכולסטית החלה במאה ה-14 והתגברה במאה ה-15.¹⁰ יהודי איטליה וסביבתה בתקופות

⁷ ראה ניל וניל, התפתחות הלוגיקה, עמ' 226–227, וכן Sten Ebbesen, 'The Way Fallacies Were Treated in Scholastic Logic', *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec Et Latin*, 55 (1987), pp. 110–112

⁸ רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית, עמ' 224–226.

⁹ ראובן בונפיל, 'ספר "עלילות דברים": פרק בתולדות ההגות היהודית במאה הארבע-עשרה', אשל באר שבע, ב (תש"ם), עמ' 261.

¹⁰ ראה Charles H. Manekin, 'When the Jews Learned Logic from the Pope: Three Medieval Hebrew Translations of the *Tractatus* of Peter of Spain', *Science in Context*,

אבירם רביצקי

אלה בלטו באימוץ הלוגיקה הזו,¹¹ כפי שניכר בדבריו של רא"א כהן. גם הנתונים הפאליאוגרפיים של כתב היד תומכים במוצאו האיטלקי של החיבור עצמו.

זמנו ומקומו של כתב היד

כתב היד כתוב בכתיבה איטלקית. בספרות הביבליוגרפית נע תארוך כתב היד בין המאה ה-14 למאה ה-16.¹² יש להעיר כי עיון בדרך עבודתו של סופר כתב היד מלמד שהוא העתיק את פירושו של רא"א כהן מטופס שקדם לו. מן העובדה שבפתח כתב היד (דף 1ב) מופיע תוכן עניינים שכתבו בורומאוס וברטולוצ'י (Caroli Friderici Borromaei ו-Giulio Bartolucci),¹³ אפשר ללמוד שכתב היד, וממילא גם פירושו של רא"א כהן, היו במאה ה-17 ברומא.

לאורך גיליונות הדפים 74א-75א שבכתב היד הועתקו קטעים ארוכים מ'ספר כריתות' לר' שמשון מקינן. השוואת הגליונות לנוסח הדפוסים של 'ספר כריתות' מלמדת שמדובר במהדורה שונה של 'ספר כריתות' מזו שנדפסה.

כתב יד וטיקן Heb. 37, דפים 74א-84א – מהדורה מוערת¹⁴

(74א) בראש תורת כהנים¹⁵ גרסי: 'ר' ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות התורה נדרשת בהם: מקל וחומר, מגזירה שוה, מבנין אב מכתב(!) אחד, מבנין אב ושני כתובים, מכלל

10 (1997), pp. 395–430; שלום רוזנברג, 'לוגיקה ואונטולוגיה בפילוסופיה היהודית במאה הי"ד', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ד, עמ' 43.

11 למשל ר' שמריה האיקריטי, בן המחצית הראשונה של המאה ה-14, שפעל בכרתים ובנגרופונטי וכנראה גם באיטליה (ראה אהרן ארנד, אלף המגן: פירוש על אגדות מסכת מגילה לר' שמריה בן אליהו האקריטי, ירושלים תשס"ג, מבוא, עמ' 17–19), ור' יהודה מיסיר ליאון, שפעל במנטובה במאה ה-15 (על חיבוריו בלוגיקה ראה רוזנברג, לוגיקה ואונטולוגיה, עמ' 46–49), וראה מנקין, כשהיהודים למדו לוגיקה, עמ' 418, ובמהלך מאמרו.

12 ראה נחמיה אלוני ודוד ש' לוינגר, רשימת תצלומי כתבי היד העבריים במכון ג, ירושלים תשכ"ח, עמ' 17, סעיף 37; נפתלי בן-מנחם, 'מגנוי ישראל בותיקן', סיני, לה (תשי"ד), עמ' רסא-רסב; Humbertus Cassuto, *Codices Vaticani Hebraici*, Città del Vaticano 1956, pp. 50–51; Aaron Freimann, 'Die Hebräischen Kommentare zu den 13 Middot des Rabbi Ismael', S. Krauss (ed.), *Festschrift Adolf Schwarz*, Berlin and Wien 1917, p. 113, #19. פריימאן הוסיף שייתכן שכתב היד נכתב בכרתים. בקטלוג המכון לתצלומי כתבי יד עבריים מתוארך כתב היד למאה ה-15 ובקטלוג לכתבי היד העבריים בוטיקן הוא תוארך לסוף המאה ה-15 באיטליה. ראה בנימין ריצ'לר, מלאכי בית-אריה ונורית פסטרנק, כתבי היד העבריים בספריית הוטיקן: קטלוג, קריית הוטיקן 2008, עמ' 25.

13 ראה קאסוטו, ספרים עבריים בוטיקן, שם.

14 מפתח הסימנים: (!) = הדגשה שכך הכתיב בכתב היד; (?) = קריאת המילה או אותיות שבה מסופקת (סימני שאלה וקריאה ללא סוגריים משמשים כסימני קריאה); () = סימן למחיקה;] = תוספות או תיקונים שלי. הוספתי סימני ציטוט, פיסוק, מראי מקומות וכותרות. כמו כן פתחתי ראשי תיבות במקומות שנראה לי שהדבר מקל על הקריאה. פעמים רבות נראה שציטוטי המקורות בפי המחבר אינם מדויקים, והדבר נכון גם בנוגע לפסוקים. במקומות שבהם הסטייה מנוסח המסורה גדולה ומהותית, הערתי על כך.

15 ספרא דבי רב, מהדורת א"ה ווייס, וויען 1862, א ע"א.

ופרט, מפרט וכלל, מכלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, מכלל שהוא צריך לפרט, ומפרט שהוא צריך לכלל, וכל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לא ללמד על עצמו בלבד יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא, וכל דבר שהיה בכלל ויצא [בגליון נוסף: לטעון טען אחר שהוא כעניינו ויצא להקל ולהחמיר, וכל דבר שהיה בכלל ויצא לדון] (לדון) בדבר החדש אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירושו, דבר למד מענינו, ודבר למד מסופו, ושני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם."

הנה פי[רוש] אלו הי"ג מדות בהם מהפירוש הרב מאד מה שלא יעלם. ואיך שיהיה, הנני מצאתי זה הלשון לפי אשר חובר עליו כבר. ואמנם אם בקצת הדברים אנכי אברהם אליהו כהן אוסיף, אבל לא אערב התוספת שאוסיף עם מה שמצאתי. לבד ראה זה מצאתי¹⁶ והשגתי בימי בחורותי:¹⁷

[מבנה הקל וחומר]

קל וחומר. כיצד? 'ויאמ' ה' אל משה ואביה ירוק ירוק בפניה הלא תכלם שבעת ימי" (במדבר יב, יד) – קל וחומר לשכינה י"ד יום, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון: "תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסף" (במדבר, שם).¹⁸ ע"כ [=עד כאן] מצאתי.

ואומ[ר] אני כי דבר זה יבארהו השכל,¹⁹ וגם קצת הענינים האלה או כלם במקומות מתחלפות מבוארות בחכמת ההגיון.²⁰ וזה, כשיהיה בדעתך להוכיח ולהוליד תולדה אחת מקילה מאיזה דבר הזדמן הוצרכנו להעריך הדבר ההוא הראשון אשר כונתנו להוציא ממנו הדין השני ולשקול בבחינה הקולא או החומרא אשר בו. ואם נרצה להוליד בתולדה קולא נעשה כן: ומה דבר פלוני שהוא חמור בענין פלוני הוא קל בענין פלוני, הדבר השני שהוא רך (!) בענין פל' אינו דין שיהיה קל בענין פלוני?²¹ ועוד נאמ' יותר מבואר: ומה שור שהוא גבור בערך אל חמור – אינו גבור בערך לאדם, חתול שאינו גבור בערך אל

16 על פי קהלת ז, כט.

17 ראה קהלת יא, ט; יב, א. על הלשון המגומגמת של פסקה זו כבר העיר קאסוטו, ספרים עבריים בוויטקו, שם. נראה שהמחבר רוצה לומר כי ידוע שעל הברייתא דר' ישמעאל נתחברו פירושים רבים. ועם זאת, בכוונתו למסור כאן פירוש שמצא, ועל פירושו זה הוא יוסיף את הוספותיו. מדברי המחבר להלן עולה שכוונתו היא שבדבריו לכל מידה הוא יצטט את הסכוליון לברייתא דר' ישמעאל כפי שמופיע בפתיחת הספרא, ועל דברי הסכוליון הוא יוסיף את ניתוחיו המבוססים על עקרונות הלוגיקה האריסטוטלית.

18 ספרא, מהדורת וייס, א ע"א–ע"ב. בכתב היד נסמן סימן הפניה לגליון, ובגליון הועתק קטע ארוך שמקורו בספר כריתות לר' שמשון מקינון, ראה ר' שמשון בן יצחק מקינון, ספר כריתות, מהדורת שב"ד סופר וי"מ סופר, ירושלים תשכ"ה, עמ' י-יט (ללשון הקטע ראה להלן, נספח).

19 כלומר קצת ענייני הקל וחומר או כולם, יבאר אותם השכל.

20 בביטוי 'מקומות מתחלפות' (כלומר מקומות שונים, כרגיל בעברית הפילוסופית של ימי הביניים שבה המונח 'מתחלף' משמש במשמעות המונח הערבי مختلف), משמש המונח 'מקומות' תרגום מילולי למונח האריסטוטלי 'טופוי'. כוונת המחבר לומר שענייני הקל וחומר יתבארו באמצעות 'טופוי' שונים המוסברים בתורת הלוגיקה. ראה רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית, עמ' 73.

21 כוונת המחבר היא לנסח את התבנית הפורמלית של טיעון הקל וחומר.

אבירם רביצקי

חמור – אינו דין שלא יהיה גבור בערך אל האדם! הנה בכאן 'שור' ו'אדם' ו'חמור' ו'חתול' הם קצוות,²² והולדנו תולדה²³ אמתית כי החמור [צ"ל: החתול] אינו גבור בערך אל האדם בעצם. אבל אם תורה בזה הוראה מה ותאמ' כי השור איננו גבור בערך אל החמור בעצם, אבל הוא מפני סיבה אחרת כגון שהוא בחור יותר מן החמור או כי החמור היה חולה, אז נמצאת עושה הקדמות מוגבלות בענין אחר ומשתנות מענין התולדה. כי התולדה היא כי החמור [צ"ל: החתול] לעולם אינו גבור מן האדם בטבע, אז יצא לך משפט מעוקל. וכן הוא טבע הפירכא שהוא הורס טבע הסבה ההיא אשר ממנה רצית להוציא הדין ההוא, בין להקל בין להחמיר.²⁴

והבן, כי המאמר הראשון אשר עליו תבנה הקו(!) הנה אם יהיה היסוד ההוא קל לא תצטרך להזכיר רק²⁵ הקולה(!) ההיא לבד פעם אחת, אבל תצטרך להזכיר שלשה חמרות בק"ו אח"כ ג"כ [=גם כן],²⁶ ויצא לך (ב74) מהיסוד הק"ו – חמור,²⁷ ומן היסוד החמור – ק"ו קל בתולדה.²⁸ כי אם ג"כ במאמ' ראשו' הזכרת יסוד של חמרא הנה תצטרך להוליד קולא ושלילה ויהיו ג' פעמים הקולות נזכרות אח"כ בין הקדמות ותולדה. כגון כאן, שהזכרת בהוכחה לאמ' כי החמור [צ"ל: החתול] קל ושלא גבר על האדם, הזכרת ג' פעמים 'שאינו גבור', וכן להפך כשתסתכל בצד אשר ממנו תוציא חומרא, כלומ' להוכיח כי האריה יותר גבור מן החמור, נאמ' כך: ומה שור שאינו גבור בערך לאדם – הוא גבור בערך לחמור, אריה שהוא גבור בערך לאדם – אינו דין שיהיה גבור בערך לחמור?! הנה לקחנו 'אינו גבור' פעם אחת בראשונה, ו'גבור' ג' פעמים. וכן כלם.

22 המונח 'קצה' משמש כאן במובן המונחים הבודדים המשמשים בטיעון (terminus, طرف). ראה תרגום ר' משה אבן תיבון למילות ההיגיון לרמב"ם והמינוח הערבי של הרמב"ם: Israel Efros, *Maimonides' Treatise on Logic*, New York 1938 (PAAJR, 8 [1938]), Hebrew section, p. 32; Israel Efros, 'Maimonides' Arabic Treatise on Logic', PAAJR, 34 (1966), Arabic section, p. 17.

23 כלומר מסקנה. ראה מילות ההיגיון, מהדורת אפרת 1938, עמ' לב.
24 פרכא מסוג זה שרא"א כהן מתאר כאן אינה מוכרת בספרות הכללים. פרכא זו אינה 'פרכא מגופו' ולא 'פרכא מעלמא' (על שני סוגי הפרכות הללו ראה ר' ישועה בן יוסף, הליכות עולם, מהדורת ש' פורטנוי, ירושלים תשנ"ח, עמ' קו; ר' אהרון אבן חיים, מדות אהרון, ירושלים תשנ"ב, עמ' לה-לו). הפרכא שהמחבר מנתח כאן מבהירה שטיעון הקל וחומר מבוסס על מערך מושגים של 'יותר ופחות' (כפי שמבהיר המחבר בהמשך דבריו), ומערך זה מבוסס על כך שההקדמות: 'שור שהוא גבור בערך אל חמור' ו'חתול שאינו גבור בערך אל חמור' הן הקדמות עצמיות ולא מקריות. בפרכא אנו טוענים שהקדמות אלו מקריות בלבד, ואם כן מערך המושגים שמבסס את הטיעון מתערער.

25 כלומר: אלא.

26 בהתאם למבנה שהוצג לעיל: נושא א שקל בעניין X, הוא חמור בעניין Y; נושא ב שחמור בעניין X, גם הוא חמור בעניין Y. הקולא נזכרת פעם אחת והחומרא שלוש פעמים.

27 כלומר מיסוד קל, תצא מסקנה חמורה, כמו שמראה הדוגמא לעיל.

28 כלומר מיסוד חמור תצא מסקנה קלה. כגון: נושא א שחמור בעניין X (זהו היסוד), הוא קל בעניין Y; נושא ב שקל בעניין X, גם הוא קל בעניין Y (זהו המסקנה).

והבן זה ודע כי ראשי אבות הק"ו הם ד', מחוברות לשלשה הקדמות גדולות, ותולדה.²⁹
אבל ההקדמות הם הקדמות מפורסמות.³⁰ ולפניך יתבאר זה בע"ה [=בעזרת השם].

[פרכת הקל וחומר ולימוד של "וחזר הדין"]

כל ק"ו שיש בו פירכא נשבר כחו. וטבע הפירכא הוא להרוס ולהבדיל בין (ההתיחסות(?))
התיחסות נשוא ההקדמה השניה אצל נושאה, לנשוא התולדה אצל נושאה.³¹ כי יאמ': דין
הוא שהנשוא יהיה כן באותו נושא חלוש, מפני סבה זו ודבר פלוני,³² אבל בנשוא בתולדה
[צ"ל: התולדה] שאין בו אותה סיבה(!) או אותו דבר פלוני, אינו דין שיהיה בנושא, ואף
כי הנושא יותר חמור וחזק בקבלת התולדה.³³ ואז הק"ו הרוס ונעקר מעקרו,³⁴ אם לא
יהיה דבר אחר מוכיח שימצא בו אותו טבע שינשא עליו הנשוא השני, אעפ"י שאין בו
אותה סיבה(!) פלונית אשר פירשת,³⁵ כי זה יורה כי הסבה שפירשת אינה עצמית על
שלמענה תקשור התיחסות הנשוא באותו נושא.³⁶ וא"כ אף בהבטל אותה סבה איפשר(!)
למצוא הנשוא קשור בנושא לשלילה או לחיוב(!). ואם תשוב עוד ותעשה לזה הדבר
האחר שמצאנו (התיחסות) שנתיחס בו הנשוא – פירכא, ותאמ': גם בזה יש סבה פלוני

²⁹ 'ראשי אבות הקל וחומר' הם מה שלעיל קרא המחבר "קצוות" (כגון בדוגמה הנידונה: 'שור'
'אדם' ו'חמור' ו'חתול') – מונחים המחוברים לשלושה היגדים המבטאים את יחסי היות
והפחות שבין מערך המונחים, ומסקנה המבוססת על יחסי היות והפחות.
³⁰ בדברים אלה המחבר הולך בדרכו של הרמב"ם שאפיין את הטיעונים ההלכתיים כטיעונים
השייכים לתחומי של 'ספר הניצוח' (*Topica*), ותחומי של ספר זה הוא הטיעונים המבוססים
על הנחות 'מפורסמות'. ראה אבירם רביצקי, 'ההיקשים ההלכתיים כהיקשים דיאלקטיים במשנת
הרמב"ם, והמידות שהתורה נדרשת בהן כ'טופוי' אריסטוטליים', תרביץ, עג (תשס"ד), עמ'
197–224.

³¹ בהתאם לדוגמה שנידונה לעיל: 'ומה שור שהוא גבור בערך אל חמור [=הקדמה ראשונה,
השור הוא הנושא], אינו גבור בערך לאדם [=הקדמה שנייה, הנשוא הוא היות השור לא גבור
ביחס לאדם], חתול שאינו גבור בערך אל חמור [=הקדמה שלישית, החתול הוא הנושא], אינו
דין שלא יהיה גבור בערך אל האדם [=תולדה. נשוא התולדה הוא היות החתול לא גיבור ביחס
לאדם]'. הפרכא מנתקת את הקשר בין ההנחה שלפיה השור אינו גיבור ביחס לאדם, לבין
המסקנה המובעת בטיעון שלפיה החתול אינו גיבור ביחס לאדם.
³² כלומר, בהתאם לדוגמה דלעיל, השור אינו גיבור ביחס לאדם מפני סיבה כלשהי ייחודית לו
(נגיד, מפני שהוא כבד).

³³ כלומר אף על פי שמן המצופה שעל החתול (נושא התולדה) יהיה יותר נכון לומר כי אינו
גיבור ביחס לאדם (זהו נשוא התולדה) מאשר על השור, בכל זאת אין לומר כך מפני שבחתול
אין אותה סיבה שבגללה השור אינו גיבור ביחס לאדם (שהרי החתול אינו כבד).

³⁴ פרכא במבנה לוגי מסוג זה שמתואר כאן מוכרת בספרות הכללים בשם "פרכא מגופו", או
'פרכא אעיקרא דדינא'. ראה למשל הליכות עולם עמ' קו: מדות אהרון, עמ' לה–לו.

³⁵ בנושא ה'מוכיח', אותה הסיבה שהפורך טען שבגללה השור אינו גיבור ביחס לאדם, אינה
קיימת. ועם זאת, ה'מוכיח', כמו השור, אינו גיבור ביחס לאדם (למשל, בתור 'מוכיח', נוכל
לקחת את העכבר, שאינו כבד, אך אינו גיבור ביחס לאדם). עובדה זו מראה שהשור אינו
גיבור ביחס לאדם לא מפני אותה סיבה שהעלה הפורך (כפי שהמחבר מסביר מיד), ולכן גם
בנושא התולדה (חתול), על אף שהסיבה אינה קיימת לגביו (שהחתול הרי אינו כבד), אפשר
יהיה לחזור ולטעון שהוא אינו גיבור ביחס לאדם.

³⁶ הנשוא של המלמד בנושא המלמד – שהשור (הנושא המלמד) אינו חזק ביחס לאדם (נשוא
המלמד).

למה נתיחס זה הנשוא בנושא, מה שאין כן בענין שהוכחת,³⁷ אז נביא ראייה מהענין הראשון אשר נקשר בו הנשוא בנושא, אף כי אין בו זאת הסבה אחרונה אשר אמרת:³⁸ "וחזור הדין: ולא ראי זה כראי זה וכו'".³⁹ כלומר⁴⁰ א"כ אין אלו הסבות אחרונות אשר אמרנו אמיתיות, כי בכל אחת יש פירכא, וא"כ סבה אחרת יש, מעמדת, שהיא סבת הקשר התיחסות הנשוא בנושא, לחיוב(!) או לשלילה, בכל אלה. ואז בחפוש⁴¹ נמצא הצד השווה שבהן, לדעת שמא הוא המעמיד והמביא סבת הקשר התיחסות הנשוא בנושא, לחיוב(!) או לשלילה (לילה), בכל אלה. ואז ארבה כל מי שיש לו אותו צד שווה, שיהיה לו ג"כ אותו הנשוא שהוא קשור בנושא.

ואם נרצה לסתור זה המשפט נבקש אם לזה הצד השווה יש סבה אחרת. ונאמ': עדין זה הצד אינו השווה הגורם הקשר התיחסות הנשוא לנושא, לחיוב(!) או לשלילה. כי יש סבה אחרת, כי מה להצד השווה שבהן דין הוא שיימצא אותו נשוא בהן, משולל או מחוייב, כי יש סבה אחרת בכלם. כי נוכל ליחס שהוא סבת ההקשר(!) אותו נשוא בהן כך, אבל בענינים אחרים שאין זו הסבה האחרונה בהן, לעולם נאמ' כי לא נדונם מזה הטבע בעינו. (75א) וכך חלילה, עד שנמצא צד שווה בלי פירכא לכלם, כי אז נדין שהוא הסבה האמתית והעצמית הגורמת הקשר אותו הנשוא בנושא. ונאמ': א"כ בהמצאה, לעולם ראוי שיימצא הנשוא קשור בנושא, לחיוב או לשלילה, ואז נרבה כל מי שיימצא בו זאת הסבה, לחיוב או לשלילה, להיות הנשוא שהוא בו, ונלמד ממנו. אבל כל זמן שיש פירכא – לא נלמוד. ע"כ [=עד כאן] ראיתי להאריך בק"ו ולא אוכל לפרש כי אלו הדברים דקים מאד לא יובנו אלא על פי קבלת(!) בעל פה.

[דיו לבא מן הדין להיות כנידון, וההבדל בין המונחים "על אחת כמה וכמה" ו"לא כל שכן"]

ואם תבין היטב מה שאמרנו תבין כי השכל ישפוט מה שארז"ל 'דיו לבא מן הדין להיות כנדון',⁴² אשר חלקו עליו ר' טרפון וחבריו.⁴³ וזו היא תשובה כשתרצה להוכיח מדרך ק"ו שהנשוא השני יקשר בו הנשוא יתר על הקשר הראשון. המשל: 'ואביה ירוק ירק בפניה וכו' כלומר ומה אם אביה ירק בפניה היה להכלם לה(!) ז' ימים, ק"ו לשכינה לכל הפחות שתכלם י"ד ימי',⁴⁴ כי מפני שמצאת נושא ההקדמה הראשונה והוא 'אביה'

37 בהתאם לדוגמה הנ"ל: נטען שאומנם העכבר אינו גיבור ביחס לאדם, אולם זאת מפני סיבה ייחודית לו, למשל, שהוא משמיע קול ציוץ, ומשום כך הוא אינו מוכיח דבר לגבי החתול שאינו משמיע ציוצים.

38 כלומר מהשור שאינו משמיע ציוצים.

39 שלב הטיעון של 'וחזור הדין' נידון הרבה בספרות הכללים. עליו ועל משמעותו, ראה ספר כריתות, עמ' כא, סעיף י; הליכות עולם עמ' קט, סעיף ד; מדות אהרון, עמ' מו. לצד הדברים הועתק המשך דברי בעל ספר כריתות, ראה לעיל הערה 18.

40 'חיפוש' הוא מונח ששימש במובן של אינדוקציה. ראה מילות ההיגיון, מהדורת אפרת 1938, עמ' לח.

41 למשל משנה, בבא קמא ב, ה. לעיקרון זה ראה למשל ספר כריתות, עמ' יא.

42 משנה, שם, ור"ל אשר נחלקו עליו ר' טרפון וחבריו.

43 ראה לעיל ליד הערה 18.

יותר חלוש מהשלישית שהוא 'ה' יתברך' רצית לחייב לנושא התולדה מציאות הנשוא בו הרבה יותר. וזה הוא לשון ק"ו שאמרו "על אחת כמה וכמה"⁴⁵ כלו' על אחת הרבה והרבה יותר. ואז תהא התשובה נאותה "דיו לבא מן הדין להיות כנדון", כלומר מאחר שאינו מפורש המצא הנשוא בהקדמה שלישית כלל ואתה תוציאנו מכח הקדמה ראשונה, הנה אף אם הנשוא בשלישית יותר חמור או חזק בקבלת הנשוא אעפ"כ די שיהיה בשוה מציאות הנשוא בה בתולדה.

ואמנם אם אתרצה אני ליתן הדין בשוה לשלישית כמו לראשונה, ואתה לא תתרצה, אז אין ספק בידך לסתור כונתי אלא מכח פירכא כאמור לעיל, כי תשוב ותאמ' גם בשוה אינו דין שיהיו, כי מה לנושא הראשון דין הוא שימצא נשוא השניה בו ואף כי הנשוא יותר חלוש, מפני כך וכו',⁴⁶ כאמור לעיל. ואמנם כשיהיה דעתי מתחילה להשוות מציאות נשוא השלישי בנושאה, כמו מציאות השניה בנושאה ממש, אז לא יפול לשון "על אחת כמ' וכמה" אלא לשון "לא כל שכן", כלומר אינו דין שיהיה כן בשוה כמו בשניה! בתמיה. ואז תהא התשובה בהריסת זאת הכונה בפירכא, כאמור. והנה בהבינך זה הודיעך האלקי' ההפרש אשר בין לשון "לא כל שכן" ובין לשון "על אחת כמ' וכמה".⁴⁷ והבן, כי כמו שיהיה הענין בחיוב כן הענין בשלילה. כי כשנרצה להוליד תולדה שוללת, נאמ': הנה מצאנו נושא חזק בקבלת הנשוא ואעפ"כ הנשוא [וא] משולל ממנו, מכאן כי הנשוא [צ'ל: בנושא] חלוש – אינו דין שיהיה משולל הנשוא ממנו, ולא ימצא בו? ואז ג"כ נוכל לשוב לענין הפירכות, ר"ל "הצד השוה", כאמור לעיל [ל], לא פחות ולא יתר.

[הטעאות ק"ו, וההבדל בין "קל וחומר", "לא כל שכן", "על אחת כמה וכמה", "ממילא משמע" ו"פשיטא"]

ולכן הנני אוסיף אליך (!) ביאור בהמשלו' כאן לפניך אשר מהם תבין כונתי בעניני' אלו ומהם תלמוד ההבדלים אשר בין ק"ו אמיתי לק"ו מטעה,⁴⁸ ובין ק"ו של "לא כל שכן" לק"ו של "אחת כמ' וכמה" ובין ק"ו ללשון "ממילא (ב75) משמע" המורגלים בלשון תלמוד, אם יחנך האל להבין אמרים אלה אשר בחפוש תמצאם מפורשים בתורה, אין בהם נפתל ועקש.

⁴⁵ ראה למשל בבלי, נזיר כב ע"א.

⁴⁶ כלומר אף על פי שקשר הנשוא והנשוא הוא קשר חלוש, הנשוא קשור עם הנשוא מפני סיבה כזו וכזו.

⁴⁷ מדברי המחבר עולה שתשובת "דיו לבר מן הדין" נאמרת רק על קל וחומר מסוג "על אחת כמה וכמה". לעומת זאת פרכא של קל וחומר כפי שהיא מוסברת לעיל נעשית גם על קל וחומר מסוג "על אחת כמה וכמה" וגם על קל וחומר מסוג "לא כל שכן".

⁴⁸ קל וחומר אמיתי הוא טיעון תקף, ולעומת זאת קל וחומר מטעה הוא טיעון הנראה תקף אולם למעשה יש בו כשל לוגי (fallacy). החיבור האריסטוטלי המוקדש לניתוח סוג זה של טיעונים הוא 'ספר ההטעאה' (*De Sophisticis Elenchis*), שלדברי ויליאם ומרת'ה ניל השפיע רבות על הלוגיקה הסכולסטית למן המאה ה-12 (ניל וניל, התפתחות הלוגיקה, עמ' 226–227). חלק מהשפעה זו בא לידי ביטוי בשימת לב לדקויות לשון הטיעון, מינוחיו והבעותיו. שימת לב כזו נמצאת מיד להלן בדבריו של ר"א כהן, עד שלפי דבריו ישנו הבדל לוגי בין הטיעונים "לא כל שכן", "אחת כמה וכמה" ו"ממילא משמע".

אבירם רביצקי

	קל וחומר אמת
א'	ומה שור שהוא גבור בערך לחמור
ב'	ג'
אינו גבור [פי' שור ⁴⁹] בערך אל אדם	חתול שאינו גבור בערך אל חמור
לכ"ש שאינו גבור	
[פי' חתול ⁵⁰] בערך אל אדם	

הנה בכאן (ארבעה) ארבעה ראשונים⁵¹ בזה הק"ו, והם: האדם, והשור, והחמור, [יש להוסיף: והחתול]. כי ידענו כבר כי השור גבור מן החמור, כאלו תאמ' שראינו זה בנסיון. גם הקדמה ב' מפורסמת אצלנו כאלו תאמ' שראינו האדם והשור נלחמים ואין השור גבור בערך אל האדם. גם הקדמה ג' מפורסמת אצלנו כי ראינו החתול נלחם עם החמור ואינו גבור ממנו, ומאלו השלשה (!) הקדמות נרצה להוליד כי 'החתול אינו גבור בערך אל אדם', ואף כי לא ראינו מעולם נלחמים יחד. ואל תפלא על דברי אלה כי מפני שהמשלתי לך משל קל למען תבין אמרי, תדין כי דברים אלו מובנים מאליהם, ואין הדבר כן כמו שחשבת. שהרי לפום ריהטא⁵² תדין בק"ו אשר אומר לפנינו היותו אמת, ואין הדבר כן, כמו שחשבו המתחכמים באומתנו הבלבלנים (!) אשר ידינו עצמם יודעי תורה ודרכיה, וכגובה שמים על הארץ וכרחוק מזרח ממערב רחקו ממנה.⁵³

וזהו (!) קל וחומר אמת להמון ואינו ק"ו והוא כוזב:

ומה אדם שהוא ממית את החולד	אינו ממית את האריה
חולד שאינו ממית את האדם	אינו דין שאינו ממית את האריה
הנה כזבנותו יודע, כי אין בו רק ג' ראשונים ⁵⁴ כאשר תראה מצוייר לפנינו.	

49 המילים 'פי' שור' נכתבו בין השיטין.
 50 המילים 'פי' חתול' נכתבו בין השיטין.
 51 ה"ראשונים" הם ארבעת המונחים המבנים את הטיעון, שלהם המחבר קרא לעיל "קצוות", או "ראשי אבות הקל וחומר".
 52 לפי הריצה. הכוונה בתוך מרוצת הלימוד.
 53 המונח "בלבול" היה ידוע כשם נרדף לפלפול הן בפיהם של חכמי המפלפלים והן בפי מתנגדיהם. למשל בעל ספר 'עלילות דברים' אומר: 'זהמלאכה הזו תכנו פלפול ואחרים אומרים בלבול, וכן הוא' (ראה 'עלילות דברים', 'בלומענפעלד' [עורך], אוצר נחמד, ד [ווין תרכ"ד], עמ' 183). משמעות המונח "הבלבלנים" שבפירושו של רא"א כהן היא שרא"א כהן התפלמס עם קבוצה מוגדרת: בעלי הפלפול, ולדבריו הם אינם מזהים את ההבדלים הדקים בין טיעונים תקפים להטעיות. ראה עוד רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית, עמ' 225-226.
 54 ר"ל: אריה < אדם < חולד, והרי קל חומר תקף מבוסס על ארבעה מונחים, והיה אמור להיות בעל מבנה מעין זה: אדם שהוא קל (שאינו ממית אריה), יש בו חומרא (שממית חולד); אזי (מונח רביעי) שהוא חמור (שממית אריה), יש בו חומרא (שממית חולד) - מה שמראה את החיסרון במונח הרביעי שישלים את הטיעון.

פירושו של ר' אברהם אליהו כהן לברייתא דר' ישמעאל

מה לאדם דין הוא שאינו ממית האריה אעפ"י שהוא ממית את החולד, שכן הוא מכהו בכחו בלא ערמ[ה],⁵⁵ תאמ' בחולד שעושה במרמה כי לעולם ימית האריה. וכן הוא, כי במרמה יהרגנו ולא בכח, כי יעלה עליו ויכנס באזנו ומשם ימיתנו.⁵⁶ והנה זה שנאמ' עתה גם הוא כוזב ויראה בעיניך שהוא אמת, וזהו (!) אעפ"י שאין בו פירכא כלל:

ומה שק שהוא גדול
דג שאינו גדול
הנה אין לזה הק"ו פירכא ואעפ"כ הוא כוזב, כי אינו ק"ו באמ' [ת].⁵⁸
ועוד אחר כוזב כמוהו:
ומה של שבו הדג
הדג שהוא בסל
(76א) גם לזה אין פירכא והוא כוזב, כי אין הדג אשר בסל בתוך החדר רק הוא בסל והסל בתוך החדר.

כן בענינים הטבעיים הכוללים יש וכווח (!) בין ההגיונים בדבר זה, היינו:
ומה חי שהוא כולל האדם
אדם שהוא בתוך החי
לכ"ש שהוא בתוך הגשם
לכ"ש שהוא בתוך הגשם
גם זה כוזב, מצד כי החי הוא בתוך הגשם כי גשם הוא סוגו הקרוב, והאדם בתוך הגשם איננו קרוב אליו בלי אמצעי. וכזבנות זה הוא באמרו "הוא בתוך [????] [כנראה צ"ל: הגשם]" אשר יורה שבלי אמצעי הוא בתוכו. אבל אם אמרנו 'האדם הוא חי והחי הוא גשם א"כ כל אדם הוא גשם', זהו (!) אמת, ואין זה ק"ו, רק הקשר נשיאות וחייוב (!) בסדור מזה לזה. ואמנם זה אינו נקרא אצלנו "ק"ו" כלל, אלא כאשר יבארו ענין כזה בלשון תלמוד יאמר עליו 'ממילא משמע', או 'פשיטא'. והנני (!) אם אבאר אליך כל המשלים והדרכים יאריך הספור מאד רק כונתנו לקצר.

55 כלומר מכיוון שהכאת האדם נעשית באמצעות כוח, הוא גובר על החולד אך לא על האריה. לעומת זאת החולד עשוי לגבור אף על האריה בעורמה.

56 מהמילים "מה לאדם" עד המילים "ומשם ימיתנו" מסומן בכתב היד בכעין מסגרת, ועל הגיליון בצידו נכתב: "פירכא". ואכן, נראה שבדברי המחבר ישנם שני טיעונים נגד הקל וחומר הנידון: א. טיעון מבני – הקל וחומר אינו בעל מבנה תקף כי יש בו רק שלושה מונחים. ב. טיעון תוכני – העובדה שהאדם מתגבר על חולד אך לא על אריה אינה ראייה שהחולד אינו יכול להתגבר על אריה, שכן מדובר בהתגברות מסוגים שונים – התגברות בכוח והתגברות בעורמה.

57 המילה "כוזב" נכתבה בקטן בכתב היד.

58 נראה שההטעאה בטיעון מבוססת על הדו-משמעות של הביטוי "הוא בתוך החדר" – הוא בפועל בחדר, או: עשוי להיות בחדר (מבחינת גודלו). פתרון אחר להטעאה הוא ש'להיות בתוך החדר' תלוי לא רק בגודל, אלא גם במאפיינים נוספים: השק יכול להיות ישירות בחדר, אולם דג לא יכול להיות בחדר באופן ישיר, אלא רק כשהוא בתוך כלי מלא מים. ואולם בהמשך אומר רא"א כהן על טיעון זה שהכשל שבו הוא מבני: "הוא כוזב, כי כלם מחייבות ואינו שומר התנאים, ועל כן בלי פירכא אחרת הוא כוזב כי אינו ק"ו". כלומר טיעון זה אינו מנוסח בהקפדה על כללי המבנה: אם ההקדמה הראשונה חיובית, כל השאר צריכות להיות שליליות.

[סיכום עקרונות מבנה הקל וחומר]

ואתן אליך כללים קצרים ואמתיים בהם תרוץ ולא תכשל: דע כי טבע הק"י [בגליון נוסף: אם מחייב ואם שולל. ואם מחייב רצונינו] (הוא רצונו) לדין ולהוציא תולדה אחת (אם מחייב אם שולל) מענין אחת(!) מצינו שהוא שולל בענין אחת ואעפ"כ מחייב בשני, כי מן הדין לא היה נוטה טבעו לענין חיוב. ואח"כ נשוב ונאמ': הנה מצאנו ענין שיש לו טבע מקבל החיוב אפי' בדבר ההוא אשר טבע הראשון לא יכול לקבל החיוב בו, כ"ש שיקבל החיוב ג"כ בדבר אשר קבל בו (החיוב) הדבר הראשון החיוב(!). א"כ נוציא תולדה מחייבת מכח השלילה הראשונה אשר מצאנו בראשון חלשה בצד אחד מלקבל החיוב, וזהו(!) ק"י אשר יוליד מחייב, היה א"כ הקדמה ראשונה שלה שוללת ושתי הקדמות מחייבות, ויולידו תולדה מחייבת.

וכן כשתרצה להוליד בק"י תולדה שוללת יחייב הולדה מכח חיוב הקדמה ראשונה המחייבת ויסודר כן: הנה בענין זה ראשון אשר בו כח מחייב בדבר פלוני, אעפ"כ אינו מחייב בדבר שני פלוני, הנה בענין שני אשר באותו דבר ממש (שהוא) שהראשון חייב זה לא חייב כי טבעו יותר רחוק מהחיוב, לכ"ש שלא יחייב במה שלא חייב הראשון. הנה הולדת תולדה שוללת מכח הקדמה(!) הראשונה המחייבת. היה א"כ ראוי בכל ק"י שולל שתהיה הראשונה מחייבת לבד, ושתיים אחרות (לא?) שוללות, ויולידו תולדה שוללת. וכל ק"י מחייב תהיה הראשונה לבד שוללת, ושתיים אחרות מחייבות, ויולידו תולדה [גליון: מחייבת] (שוללת). וצריך שתתבונן בעשיית הק"י שלא תשוב אז ממש בדבריק לבאר עוד שנית מה שכבר אמרת, כי אז אינו ק"י. המשל כאן שתאמ' (בדבר) באופן זה:

(76ב) ומה שור שהוא גבור בערך לחמור אינו גבור בערך לאדם

אדם שהוא גבור בערך לשור לכ"ש שהוא גבור בערך לחמור

הנה כבר ביארת בהקדמ' שנית עתה כי השור אינו גבור בע[רך] לאדם, שאם השור שוה לו או קטן ממנו א"כ אדם גבור ממנו, ואין צורך להקדמה שלישית. ואם הוא גבור ממנו, הוא גבור מיד לאלתר על החמור תכף בהוציאך זה מפיך מבלי תולדה אחרת, ויהיה ערכו ממש כמו הדין "ממילא משמע" אשר אמרנו,⁵⁹ ועוד נמשיל משל על זה לפנינו.

היתה א"כ הוראתנו ישרה ונאותה אשר הוריתך שאם ההקדמ' הראשונה מחייבת צריך שתהיינה כל האחרות שוללות, ואז יהיה ק"י על מתכנתו. אבל בדין זה אשר חברתה(!) ההקדמה השלישית מחייבת יצאתה(!) (מהר) מן הדרך הנאות, ועל כן יצא לך משפט מעוקל. וכן(?) תמצא הפסלות(!) לעולם בכל מיני הדינים אשר תחבר, אם לחיוב אם לשלילה, בצאתך מן הדרך אשר הוראתיך, ויראה בעיניך לחבר ק"י ואין הדבר כן. וכל ק"י יקוים מציאותו ויהיה אמתי בשמרך הדרך הורתיך, אם לא יעשה בו פירכא. כי הפירכה(!) הורסת ונותנת טעם לדבר, כאמור. אמנם אותם המשלים [אשר] הבאתי לעיל: ומה סק(!) שהוא גדול וכו' – הוא כוזב, כי כלם מחייבות ואינו שומר התנאים, ועל כן

⁵⁹ לדברי רא"א כהן, בדוגמה זו מבנה הטיעון שגוי שכן ההנחה השנייה והשלישית מלמדות את אותו הדבר, ולכן אחת מהן מיותרת. מסקנת הטיעון אכן אמיתית, אולם הטיעון אינו יכול להיחשב כקל וחומר.

פירושו של ר' אברהם אליהו כהן לברייתא דר' ישמעאל

בלי פירכא אחרת הוא כוזב, כי אינו ק"ו. וכן: ומה סל שבו הדג וכו' – ג"כ כוזב כמוהו, לסיבה נזכרת,⁶⁰ ואף כי לא תמצא לעשות בו פירכא. וכן כל כיוצא בזה, כגון אם תהיינה כלן שוללות ודומ'(?).

ואמנם בדין "על אחת כמה וכמה" יעלה נושא התולדה יותר מאשר עלה כח נושא ההקדמות הראשונות הרבה יותר, כאשר אבאר.

(הנר) ומה שור⁶¹ שאינו עליון על האדם
אריה שהוא עליון על האדם
הוא עליון על החמור
כ"ש שהוא עליון על
החמור

הנה זה הק"ו אמתי מוליד תולדה מחייבת והקדמה ראשונה שלו שוללת, ופירושו כן: זה הנושא – שור, שלא נתנו טבעו להיו' עליון ומחייב על אדם אבל האדם באיפשר בשוה לו או עליון ממנו, אעפ"כ נתנו טבעו בחיוב להיות עליון על החמור, כ"ש שאריה, שנתנו טבעו בחיוב להיות עליון על אדם, שיחייבהו טבעו להיות עליון על חמור בשוה, כמו השור שהוא עליון על החמור. וזה, כי מצאנו בבירור השור על חמור ולא מצאנוהו על אדם (ועוד מצאנו האריה על אדם בבירור ולא מצאנוהו על אדם חמור) (77א) ועוד מצאנו האריה על אדם בבירור ולא מצאנוהו על חמור, על כן בשוה חייבנו היות אריה על החמור, כמו השור על החמור, ולא יותר. עד כאן. וזה, כי לא מצאנו עליונות האריה על אדם יותר מעליונות שור על החמור, ושניהם בשוים נעלמו דיניהם מפאה אחת, רצוני לומר כי לא ידענו עליונות שור על אדם, וכן לא ידענו עליונות אריה על חמור. וא"ת [=ואם תאמר] א"כ יש לנו להוליד מזה כי האריה והשור דיניהם שוים בכל דבר? זה אינו, שהרי התחלנו בשלילה – שור אצל אדם, ואמרנו "שור שאינו עליון וכו'", כאילו נתפרסם אצלנו היותו(?) [אולי צ"ל: היותם] שוים לכל הפחות, אבל בענין אריה על חמור לא הזכרנו כלל, וכשתחייבהו עליו לא תחייבהו יתר ממה שחייבת עליו השור אשר ממנו הוצאת הדין. וזה מבואר.

ומה שור שהוא עליון בערך אל חמור
חמור שאינו עליון בערך אל חמור
אינו עליון בערך אל אדם
כ"ש שאינו עליון בערך אל אדם⁶²

⁶⁰ כלומר בגלל הסיבה שנתבארה לעיל.

⁶¹ בגיליון מופיעה סכמה כזו:

אריה

|

אדם ---- שור

|

חמור

⁶² בגיליון מופיעה סכמה כזו:

אדם ---- שור

|

חמור

שור

אבירם רביצקי

זה הק'יז אמתי שולל, והקדמה ראשונה שלו מחייבת, ושתיים אחריו שוללות, והתולדה שוללת. ופירושו כן: זה הנושא – שור, שטבעו חייב אותו להיות עליון על חמור, אעפ"כ לא יכול לנצח ולחייב אותו בעליונות על אדם, אבל באפשר אדם שוה לו או עליון ממנו. חתול, שלא חייבהו טבעו לנצח ולהיות עליון על חמור, אבל באפשר שוה לו או קטון ממנו, כ"ש שלא חייבהו טבעו להיות עליון על אדם, אחרי שמצאנו לו טבע השלילה קרובה לו מן החיוב, שהרי לא יכול לעלות על חמור. ויתר הדברים מבוארים בו ממה שכבר הזכרנו.

אם על אביה שלא בראה
ה' שברא אביה ושבראה
תכלם שבעת ימים
על אח' כמ' וכמ' שתכלם לפחות י"ד ימים⁶³

זהו ק'יז של "אחת כמ' וכמ'" מחייב.⁶⁴ ופירושו כן: ומה האב שלא עלה על דרך חיוב בענין הבריאה, ואעפ"כ עלה על הבת בחיוב כשירק בפניה שתכלם שבעת ימים, ה' שעלה בחיוב עליה על הבריאה שהרי בראה, כ"ש שתכלם כשירק בפניה ז' ימים. וע"ז [=ועל זה] השכל ישפוט שעל ה' תכלם י"ד ימים. וזה, שאם עלה ה' בחיוב מדרגה אחת לבד על הבת אז היינו משוים חיובו על הבת שבעת ימים כענין האב, (77ב) כי היה אז ק'יז ממש פשוט. אבל מפני שה' עלה עוד מדרגה אחרת על האב ג"כ בבריאה, שהרי בראו וברא בתו, יחויב בק'יז הכפל שהוא י"ד ימים. אמנם אם יושם בהנחה שה' ברא האם [צ"ל: האב] ולא ברא הבת כי אם אביה, אז לא היה אפילו ק'יז פשוט אלא "ממילא משמ[ע]" שהרי היה ה' עליון על האב, והאב עליון על הבת בסדור.⁶⁵

חמור ---- חתול
63 בגיליון מופיעה סכמה כזו:
ה שברא אביה
|
שברא אותה
|
[י]ותר ----- אביה
|

תכלם שבעת ימים

כלומר זהו טיעון שמסקנתו חיובית: שהבת אכן צריכה להיכלם לפחות 14 יום.⁶⁴
ראה לעיל הסברו של המחבר את המבנה ההיקשי: 'האדם הוא חי והחי הוא גשם א"כ כל אדם הוא גשם'. לדברי המחבר, מבנה מושגי מעין זה אינו קל וחומר אלא "הקשר נשיאות וחיוב בסדור מזה לזה", ובלשון התלמוד הוא נקרא "ממילא משמע", או "פשיטא". כך גם כאן, מבנה מושגי כזה: ה' < אב < בת, היה נקרא "ממילא משמע".⁶⁵

[דיו לבא מן הדין להיות כנדון: מדוע תכלם רק שבעה ימים?]

ואולם, אם תבין אמרי יוסרו מלפניך מכשולות הספקות. אחת, ממה שהקשה רבינו תם בתוספו:⁶⁶ למה אמר (!) ק"ו לשכינה י"ד יום ולא הפליגו (!) במספר הרבה והרבה ימים עד סוף [צ"ל: אין סוף]? וזה, כי אף אם ה' גדול ומהלל מאד, הנה בענין זה לפי [בגליון: שורש] המונח בעקר הק"ו, כאשר אמרנו, אינו אלא הכפל על האב. ועל זה סמך ר' טרפון לאמ' [בגליון: בבבא קמא] "דיו לבא מן הדין להיות כנדון",⁶⁷ כלומר מן הראוי היה שיגבר חיוב ה' על הבת הרבה, אבל כיון שלא נתפרש, רצתה התורה שיהיה הבא מן הדין כנדון. וזה, כי עכ"פ מפני היות כח יד ה' עליונה בחיוב על הבת, יותר מן האב על הבת, הכנסנו יד ה' על הבת בחיוב להיות כנדון בשיווי כמו האב, מאחר שלא נכתב בבירור.⁶⁸ וא"כ מה לי אם יד ה'⁶⁹ (על הבת בחיוב להיות נדון בשיווי כמו האב מאחר שלא נכתב בבירור וא"כ מה לי אם יד ה') עליונה הרבה או מעט? כי כשנכנס בשיעור העליונות הוא עליון, אם מעט ואם רב. ואין אנו דנין על חלקי העליונות, כמו שאין אנו דנין על חלקי ההשתוות, כי כל זמן שהוא שוה – אינו עליון, וכל זמן שהוא עליון או תחתון – אינו שוה.⁷⁰ ועל זה בלבד אנו דנין. ועל כן רבו המחלוקות. וענינים דקים הם למבינים, ולא לבלבלנים בעלי מוח מזוהם,⁷¹ על דבר זה, היינו אם אמרינן "דיו לבא מן הדין" ואם לא אמרינן "דיו", כמבואר בגמרא שם.⁷² ונוסדו על זה הלכות תמורות [כנראה צ"ל: תמורות] ועקרי תמורה [כנראה צ"ל: ועקרים חמורים], ואיך אוכל לפרש דברי אלה בקולמוס כי השכל כמעט לא יבדילם ולא יגבילם.

[יולאו קל וחומר הוא?]

ואולם בהבינך זה אגלה אונך מה שאמרו בתלמוד בהרבה מקומו' לרוב בזה הלשון, היינו: "יולאו ק"ו הוא? ומה וכו" ⁷³ עכ"ל. כלומר, אינו ק"ו זה שאשים לפניך? כי לבלבלנים אשאל: מה רצה בזה?, כלום אומ' לאדם טרם שאשים לפניו שאלה או ספק מה: ראה

⁶⁶ ראה תוספות לבבלי, זבחים סט ע"ב, ד"ה קל וחומר חשכינה. ושם הקושיא בשם ר' חיים. וראה ספר כריתות, עמ' יב, הערה כ, וראה עוד רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית, עמ' 207, הערה 13.

⁶⁷ משנה, בבא קמא ב, ה.

⁶⁸ כלומר מאחר שהתורה לא פירשה שמרים צריכה להיות בהסגר יותר משבעה ימים.

⁶⁹ בגליון נכתב: "עליונה הרב[ה] או מעט".

⁷⁰ כלומר טיעון הקל וחומר תקף אם מתעלמים מן השאלה בכמה הנושא הלמד חמור (או קל) מן הנושא המלמד. הטיעון מבוסס רק על ההכרה כי הנושאים אינם שווים, אלא אחד קל והשני חמור, ביחסם זה לזה.

⁷¹ לשון רא"א כהן מבוססת על לשון ר' שמואל אבן תיבון בתרגומו לפתיחת 'מורה הנבוכים': "ואמנם המבלבלים (אלמכ'לטון) שמחם מזהם בדעות שאינם אמיתיות (אלד"ן קד אתסכ'ת אדמגתהם באלארא אלגיר צחיחה) ובדרכים המטעים, יחשבו חכמות אמיתיות, ויחשבו שהם בעלי עיון, ואין ידיעה להם כלל בדבר שיקרא חכמה על דרך האמת" (ר' משה בן מימון, מורה הנבוכים, תרגום ר' שמואל אבן תיבון, מהדורת י" אבן שמואל, ירושלים תשמ"ב, עמ' יד; מקור ערבי: ר' משה בן מימון, מורה הנבוכים, דלאלה' אלחאירין: מקור ותרגום, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשל"ב, א, עמ' טז).

⁷² בבלי, בבא קמא כה ע"א.

⁷³ ראה למשל בבלי, בבא מציעא ב ע"ב.

אבירם רביצקי

ותבין אם זה שאומר הוא ספק עליך, אם לאו?! ובתמי' יערער על חברו כאלו הוא בעצמו מסופק על מה שיקשה על חברו, אם הוא קשה אם לאו?! ואין זה דרך הוכוח ולא דרך הדבור.⁷⁴ אבל מפני ההבדלים הדקי' האלו וכמעט הם בלתי מורגשים, ובפרט אצל ההמון, אומ' המקשה לפעמים בתלמוד: כלום זה שאני אומר אליך אינו ק'ו? כלומר (א78) תחלה יש להבחין אם הוא ק'ו של "כ"ש [=כל שכן]" ואם הוא "ממילא משמע", או אינו ק'ו כל עיקר, או ק'ו של "אחת כמ' וכמ'" למאן דאמ', טרם שתדריך עשתונותיך להבחין לעשות פירכא (!) בו. ועל כן התשובה נאותה כי ישיב התלמוד בשאלה אשר כזו, כשאומ' "ולאו ק'ו הוא", לפעמי' יאמ': "לא. שאני התם וכו'", כלומ': אינו ק'ו כלל. ולפעמים יאמ' "איכא למפרך", כלומ': ק'ו הוא, אבל יש פירכא (!). והבן זה מאד ודעהו.

[על אחת כמה וכמה" שולל, והערה על מבנה הטיעונים במקרא]

ונשוב אל מה שהיינו בו ונזכור ק'ו של "על אחת כמ' וכמ'" שולל, ונקצר בו למה שהארכנו כאן,⁷⁵ וממעט תבין הרבה. ואמנם טרם אבארהו אזכירך עוד כי מפני שהפסוקים בתורה לא נגלה טעמם אולי לא יבינו איך נסדר ענין הק'ו בהם, כגון: "הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו הביאונו אליך וכו'" (בראשית מד, ח), אשיבך שיסודר כן, ותהיה הראשונה שוללת, מוליד מחייבת:

הן כסף אשר מצאנו כי לא יראנו מאדם עליו השבנו אליך שמא אתה בעליו

הכסף אשר נירא בקחתנו אותו עליו כ"ש שנניח אותו לבעליו

וכן הוא האמת בעינו למבינים, ואם אפשר שהסכלים יערערו כי לא יבינו.⁷⁶

ונשוב אל מה שהיינו בו ונזכור ק'ו של "אחת כמ' וכמ'" השולל, ונקצר בו למה שהארכנו כבר במחייב:

גשם שכלל את החי לא כלל את הנמצא

ראובן שלא כלל החי, ואפי' האדם⁷⁷ על אחת כמ' וכמ' שלא כלל את הנמצא (כלל

את הנמצא).⁷⁸

⁷⁴ במילים "דרך הוכוח" ו"דרך הדבור" נראה שהמחבר מתכוון לדיאלקטיקה ולרטוריקה – נושאים שלהם הוקדשו חיבוריו של אריסטו: *Topica* ו-*Rhetorica*. כוונת הדברים היא שכשאדם נמצא בוויכוח או במצב שבו הוא אמור לטעון טיעון משכנע, הוא אינו מתבטא באופן שמראה כי הוא עצמו מסופק לגבי טיב טיעונו. לדברי המחבר, שאלת התלמוד "ולאו קל וחומר הוא?" אינה שאלה רטורית בלבד שהתשובה עליה היא כן!. פירושה הוא שיש להתבונן בטיב הטיעון האם הוא קל וחומר באמת או טיעון אחר הנראה כקל וחומר, בטרם ננסה לבקר אותו באמצעות פרכות.

⁷⁵ כלומר המחבר ינתח טיעון של "על אחת כמה וכמה" שמסקנתו שוללת. אולם מפני שהוא כבר האריך בניחוח טיעון מבנה דומה שמסקנתו חיובית, הוא יקצר בדברים.

⁷⁶ נראה שהכוונה היא לומר שלפעמים המקורות – לפנינו מדובר בפסוק – טוענים טיעון קל וחומר, אולם אינם פורסים את כל חלקי הטיעון ואינם מבארים את מבנהו. כדי להבין את המקורות, יש לנתח את הטיעונים המובאים בהם על פי עקרונות הטיעון ומבנהו, ולא לטעון שהמקורות אינם מכירים בעקרונות המבנה המוסברים בחיבור זה.

⁷⁷ המילים "ואפי' האדם" נרשמו בכתב היד בשורה נפרדת. הכוונה היא שראובן בתור תופעה פרטית אפילו אינו כולל את "האדם" שהוא מין.

⁷⁸ המילים המיותרות "כלל את הנמצא" נרשמו בכתב היד בשורה נפרדת. בגיליון מצויה הסכמה הזו:

פירושו של ר' אברהם אליהו כהן לברייתא דר' ישמעאל

זהו (א) מבואר כי הוא ק"ו של "על אחת כמ' וכמ'" מוליד שולל. וכבר הארכנו המספיק. וכיוצא בזה יש בתורה "הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה" (שמות ו, יב):

בני ישראל כי להצילם באתי
לא שמעו אלי
פרעה אשר לא להצילו אבל כנגדו באתי⁷⁹
על אחת כמ' וכמ' שלא ישמעני⁸⁰
ולא אצטרך להאריך בכיוצא באלה כי ממצט תבין הרבה לאלה ולדומהם (!).

[הטעאות מפני השימוש בקטיגוריות שונות]

ואולם כלל זה יהא בידך כי בדבר אשר מצאת ההקדמ' הראשונה מחייבת או שוללת, בו יהיה הק"ו. כי אם ההקדמה (ב78) מחייבת בכמות – כן תהיה התולדה שוללת בכמות, ואם תהיה ההקדמה ראשונה (!) שוללת באיכות – הנה באיכות ג"כ תהיה חיוב התולדה. ולא תצא לעולם ממאמר למאמר בשום אחד מהעשרה מאמרות המבוארות בהגיון⁸¹, כי אז יצא לך שקר וכזב בתולדה, אף אם ההקדמות אמתיות ואף אם תשמור התנאים אשר אמרנו בסדור ההקדמות וענינם. מ"מ [=מכל מקום] בלי שום פירכא תוכל לכזב או לאמת התולדה. וזה, כי התולדה לא תקשר עם ההקדמות תחת מאמר אחד (!) [צ"ל: אחר] ולא יהיו דבריך רק תהו ובהו. המשל בזה:

ומה אדם שהוא חכם
לא יחיה במצולות ים
לוייתן שאינו (חכם) קטן
כ"ש שלא יחיה במצולות ים
[בגליון נוסף: הנה הקדמת [א] מחייבת החכם[ה] לאדם, כי החכם[מה] הוא ממאמר ה'איך'.
ואח"כ אמרת בה[קדמה] ג' "לוייתן שאינו" קטן" שהוא ממאמר ה'מצ[ב]. ועל כן אף
אם] קימת (?) יתר ה[תנאים] הנזכר[ים] [לעיל] העלית שקר וכזב בידך, כל כיוצא בז[ה].
ואמנם השק[ר] הזה הוא בו מעצמו, כי אינו ק"ו(?). כי הקולא וה[חומרא] אינם נזכר[ים]
במאמר אחד.⁸² אך אם אמ(?) כאשר נז[כר] לפנינו ה(?) אז ק"ו א(?) מצד הקו(?) אם
דבריו כזבו מפ(?) [אולי צ"ל: מפרכא] שיש בו. וזהו: ומה ה[אדם] שהוא חכם – יחיה
במצולות[ת], לוייתן שאינו [ר"ל: שאינו חכם] – כ"ש כי לא יחיה במצולות וכ[ו]. (אז
איכא) אז איכא למיפרך: מה לאדם שכן לא ישוט, כי טבעו גרם לו. או פירכא אחרת
וכו'.

[????] [כנראה צ"ל: נמצא] --- גשם

|

חי

|

[????] [כנראה צ"ל: ראובן] --- אדם

⁷⁹ המילים "אבל כנגדו באתי" נרשמו בכתב היד בשורה נפרדת.

⁸⁰ המילים "וכמ' שלא ישמעני" נרשמו בכתב היד בשורה נפרדת.

⁸¹ הכוונה לעשר הקטגוריות (ה"מאמרות"), שלהן מוקדש ספרו של אריסטו *Categoriae*. לניתוחן

ראה למשל מילון ההיגיון, מהדורת אפרת 1938, עמ' מז.

⁸² כלומר הקולא והחומרא אינן מאותה הקטגוריה: החומרא של האדם היא מקטגוריית האיכות

והקולא של הלוייתן היא מקטגוריית המצב.

[ממילא משמעו ר'פשיטא]

נשאר אלינו שנדבר ונרחיב מעט בענין 'ממילא משמעו' או 'פשיטא' הנז[כרים] בתלמוד. ונאמ', כי יש להתבונן בענין. זה כי אם נאמ' 'האדם הוא חי והחי הוא גשם', השכל ירוץ⁸³ מיד כי: 'האדם הוא גשם'. וא"כ כשתאמ' 'האדם הוא חי', לכאורה נראה כי 'חי ג'כ הוא האדם', כאלו תאמר 'המטבע הוא כסף', כי המטבע והכסף אינם ענינים נבדלים, והשכל ירוץ מיד להשוותם והיו לאחדים, עד שאם תאמ' 'כסף' יובן על המטבע. וכן כשתאמ' בסודר זה עליון על זה, כגון⁸⁴ 'האדם הוא תחת חי, וחי תחת גשם', מיד ירוץ השכל כי: 'אדם תחת גשם'. ואין זה מונח באופן שתוכל לעשות ממנו ק"ו בשום צד, וגם אינו הקש אצל ההגיוני⁸⁵ כי באופן זה אין צריך הקש. וגם אם לא יובן באופן אחר ההקש היוצא ממנו לא היה אמת, כמשל שהבאנו למעלה כי הדג בסק(!) והסק בחדר [בגליון נוסף: לא יהיה בעבור זה הדג בתוך החדר, אלא הדג בסק והסק בחדר. (אבל)] אבל בהגיון כשתאמ' 'כל אדם חי' יובן כן: אין דבר בעצמות החי שלא יהיה באדם, ואין דבר בגשם בעצמות שלא יהיה בחי, א"כ 'כל אדם הוא גשם'. והנה באופן זה לא ירוץ השכל מתחלה אל אשר אמרת, וגם לא יהא לך צד לסתור מציאות התולדה. ועל כן ההקש יוליד מה שלא הכנת [צ"ל: הבנת] מתחלה.⁸⁶ ונשוב לענין. כי לפי המונח הראשון (כשתאמ) כשתדמה דבר לדבר במאמר לבד בסודר הנז[כר] אז הוא 'פשיטא' או 'ממילא' ומזה הכת⁸⁷ המשלים הכוזבים הבאתי למעלה,

83 ראה לעיל הערה 5.

84 בגליון מופיעה סכמה כזו:

גשם

|

חי

|

אדם

85

הכוונה היא שארגון מושגי כגון זה הנזכר אינו טיעון של קל וחומר ואינו סילוגיזם בעיני הלוגיקן.

86

לשון המחבר אינה ברורה לחלוטין אולם נראה שזה ההסבר שלה: המחבר מסביר שישנן כמה דרכים להבין את ארגון המושגים: 'האדם הוא חי, והחי הוא גשם' – 'האדם הוא גשם'. א. זיהוי הנושא והנשוא: 'האדם הוא חי' – להיות אדם פירושו להיות חי. כלומר 'אדם' ו'חי' הם מציאויות זהות. וכך גם 'החי הוא גשם' – החי זהה לגשם. על פי הבנה זו, השכל מיד מבין שלהיות אדם זהה ללהיות גשם. ב. משמעות ההיגדים היא סטרוקטורליסטית: 'האדם הוא חי' פירושו 'האדם' הוא במבנה מתחת ל'חי' ו'החי' הוא במבנה מתחת ל'גשם'. גם על פי הבנה זו, כך רא"א כהן טוען, השכל מיד מזהה ש'האדם' הוא במבנה מתחת ל'גשם'. אולם בהבנה הזו של ההיגדים, לדברי המחבר, לא מדובר בטיעון של קל וחומר ואף לא בסילוגיזם. שכן, כמו הדוגמה שנידונה לעיל, אף כאן ישנה הטעאה, שהרי 'האדם' הוא תחת 'הגשם' לא באותו מובן ש'החי' הוא תחת 'הגשם' – 'האדם' הוא תחת 'הגשם' באופן עקיף, ואילו 'החי' הוא תחתיו באופן ישיר, ולכן שרשרת ההיגדים מטעה. ג. ההיגד 'האדם הוא חי' פירושו שאין תכונה שהיא מהותית לבעל החיים שאינה נמצאת גם באדם, ו'חי' הוא גשם' פירושו שאין תכונה שהיא מהותית לגשמים שאינה נמצאת גם בחי. ומכאן משמעות המסקנה 'האדם הוא גשם' – אין תכונה שהיא מהותית לגשמים שאינה גם תכונתו של האדם. על פי הבנה זו, המסקנה אינה מוזהה מניה וביה מתוך ההנחות באופן שהשכל 'רץ' מיד מן ההנחות למסקנה.

87

כלומר מקבוצה זו, או מסוג זה.

או המאמרי הנראים ק"ו שאין להם רק שלשה אבות ראשונים, כאשר כתבנו למעלה. וגם בלשון תלמוד יוזכר כן, כאלו תאמ' "השתא, ומה אדם גבור משור, מחמור מבעייתא(!)!!". וכן תמיד בלשון "השתא, ומה" ג"כ כזה. (79א) ולעת עתה די במה שהעירותיך על ענין הק"ו ומיניו. ואם קצתתי בענין הפירכא הנה הוצרכתי בו מעט לפנינו בענין ה"מה מצינו", כי הפירכא בק"ו בכל מיניו, ו"במה מצינו" שוים בטבע.

[גזרה שווה]

בגזרה שוה. כיצד? נאמ' בשומר שכר "אם לא שלח ידו במלאכת רעיהו(!)" (שמות כב, י) ונאמ' בשומר חנם "אם לא שלח ידו" (שם כב, ז) – מה שומ' שכר פטר בו את היורשין, אף שומ' חנם שנאמ' בו "אם לא שלח ידו" – פטר את היורשין. ע"כ.⁸⁸ ולי אברהם אליהו כהן נראה כי ענין הגזרה שוה הוא מפני אותו קול⁸⁹ הנמצא בזה שוה לזה. והוא בענין מקרה קיים. וזה, כי לא מצאנו בשומר שיפטור את היורשין בהדייא(!) אלא בזה שהוציאוהו רז"ל מן המקרא, וא"כ איך נכיר אם נחייב בשומרי אחרים דין זה? הנה לא נוכל להכירו בעצם, כי אין עצם זה כזה, אבל נכירנו מצד המקרה. ואין זה מן המקרים הכוללים שכבר(?) יותר מורה על נושאו ממה שהוא המקרה הקיים. א"כ נבקש עליו ומצאנו בקיו[ם] שבשומר שכר נאמ' בו זה הקול "אם לא שלח ידו", א"כ כל דומה לו⁹⁰ כמוהו. ולהיות חולשת ההקש הזה גדולה שהרי אין כל נושאי מקרה אחד קיים יתוארו בעצם אחד, כאלו תאמ': שחרות הזפת לזפת ושחרות העורב אל העורב, ואעפ"כ אינם בעלי עצם אחד, לכן אמרו רז"ל "אין אדם דן גזרה שוה מעצמו"⁹¹ אלא ע"פ הקבלה.⁹² ולכן אין בו פירכא כשהוא מופנה,⁹³ ר"ל שאין מלות הג"ש צריכין לגופן, דהוי כמאן דכתי' דרשא בהדייא(!) ואין משיבין עליה. דאי לאו מופנה, כדאיכא למפרך משיבין, כמבואר מ[סכת] נדה פרק המפלת.⁹⁴ ואעפ"כ אין התולדה חלשה מאד לחלוטין בתכלית החלשה שהרי בעלי המקרים בלתי קיימי, נושאייהם יותר מרוחקים בקבלת אותו מקרה מבעלי מקרה קיים. ולכן אמרו ג"כ "אל תהי ג"ש קלה בעיניך".⁹⁵ ובאמת לא סמך מרע"ה [=משה רבינו עליו השלום] על זה, אלא מפי הגבורה. ששמע וקבל הדין האמתי ונסמכו אלו הדברים בדמות סמן על נושאייהם, כאילו תאמ': כלל זה

88 ספרא, מהדורת וייס, א ע"ב.

89 הכוונה מילים הנושאות משמעות. ראה רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית, עמ' 216–217.

90 הדיו נמרח במקומה של האות וי"ו ומעליה נכתב וי"ו. נראה שבתחילה כתב הסופר 'לא' ומחק, וכתב וי"ו מעל השורה.

91 בבלי, פסחים סו ע"א; נידה יט ע"ב.

92 כלומר המסורת. ראה רש"י לבבלי, סוכה יא ע"ב, ד"ה לא ילפינן.

93 על כללי ההפנאה בגזרה שווה ראה בבלי, נידה כב ע"ב–כג ע"א; הליכות עולם, עמ' קכב–קכג.

94 בבלי, נידה, שם.

95 ראה למשל בבלי, כריתות ה ע"א. לניתוח הקטע וההבחנות השונות שבין סוגי המקרים, שבהן משתמש רא"א כהן לצורך הסבר הרמות השונות של תקפות הגזרה השווה, ראה רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית, עמ' 236–239, וראה עוד מילות ההיגיון, מהדורת אפרת 1938, עמ' מו.

אבירם רביצקי

יהיה בידך – כל מי שנאמ' בו כך, דינו כך. והביטה וראה כי אעפ"כ לא תוציא מדין גזרה שוה אלא מקרה ג"כ, כמו שתאמ' "מה שומר שכר פטר בו את הירושין" שהוא דין מקרי לכל השומרים, ואינו מרבה עצם, כמו הענין בק"ו או "מה מצינו", כאשר נפרש. והבינהו.

[מבנין אב וכתוב אחד, "מה מצינו" וזיהוי ה'סגולה" וה'הבדל']

מבנין אב וכתוב אחד. כיצד? לא הרי המשכב [הנזכר בויקרא טו, ה] כהרי המושב [הנזכר שם טו, ו] ולא הרי המושב כהרי המשכב. הצד השוה שבהן שהן עשויין (!) לנחת אדם לבדו (79ב) והזב מטמא אותו בלבו [צ"ל: ברובו] לטמא אדם במגע ובמשא ולטמא בגדים. אף כל שהוא עשוי לנחת אדם לבדו יהא הזב מטמא אותו ברובו לטמא אדם במגע ובמשא ולטמא בגדים. יצא המרכב [הנזכר שם טו, ט] שהוא עשוי לסבלון אחר.⁹⁶ ע"כ.

ולי אברהם אליהו כהן נראה שענין ה'מה מצינו' הוא למצוא הסגלה אשר בנושאים,⁹⁷ וממנה נבוא לידע ולהכיר הנושאים ההם. כאילו תאמ': מצינו אדם כאן ומצינו אדם במקום אחר ומצינו אדם במקום אחר, וכל אלו הם כללים, כי אדם כולל מינו. ועדין לא ידענו הסגלה אשר לו, אשר בהכירך הסגלה תבא לידיעת בעל הסגלה. וחפשנו ומצאנו מפורש במקום אחר מאלה כי האדם הוא שוחק. נאמר אנחנו: נאמ' אדם כאן ונאמ' אדם כאן, ופרט לך הכתוב באחד מהם שהוא שוחק – אף כל שהוא שוחק. וא"כ אדם המצויר בכותל שאינו שוחק – אין לו דין זה אשר (ה)נזכר.⁹⁸ כי מפני היות הסגלה מתהפכת במ[ש]א⁹⁹ בנושא עם נושאה, תורה הוראה חזקה על הנושא.

ואולם ה'מה מצינו' יורה הוראה אמיתית על הנושא כל זמן שאין בו פירכא. כי הפירכא הוא ההבדל¹⁰⁰ המדיל [צ"ל: המבדיל] בין נושא אחד לאחר. כאילו תאמ': הסגלה באדם להיות ג"כ נצב הקומה, א"כ כל נצב (ק) הקומה – אדם. ובשיבוא [צ"ל: וכשיבוא] בעל הפירכא ויאמר: אין הדבר כן, שהרי יש הבדל אחר יותר עצמי בין האדם אל שאר בעלי

⁹⁶ ספרא, מהדורת וייס, א ע"ב.

⁹⁷ ה'סגולה' היא אחד מסוגי המושגים ה'כוללים' הנידונים ב'ספר המבוא' לפורפיריוס. פירוש של המושג הוא תכונה הנמצאת לכל פרטי הנושא של הסגולה ורק להם. כגון היכולת לצחוק שהיא מאפיינת את מין האדם וייחודית לו. ראה מילות ההיגיון, מהדורת אפרת 1938, עמ' מה-מו.

⁹⁸ לפי דברי רא"א כהן, לימוד של "בנין אב" או "מה מצינו" מבוסס על התכונה הסגולית הנמצאת בפרט אחד (או כמה פרטים) ממין כלשהו. הלימוד הוא שכשם שתכונה זו נמצאת בפרט זה, כך היא נמצאת בפרט אחר מאותו המין. לניתוח שיטת רא"א כהן בהבנת הלימוד של "בנין אב" ו"מה מצינו", ראה עוד רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית, עמ' 240–243.

⁹⁹ "במשא", כלומר בפרדיקציה, באמירת הנשוא על הנושא. דהיינו, בהיגד המתאר סגולה אפשר להפוך את הפרדיקציה של הנושא והנשוא וההיגד יישאר אמיתי. למשל, כל אדם הוא צוחק / כל צוחק הוא אדם. ראה אבן רשד, הבאור האמצעי על ספר המבוא לפורפיריוס וספר המאמרות לאריסטוטלס, תרגום ר' יעקב אנטולי, מהדורת ח' דוידסון, קמברידג' 1969, עמ' 15.

¹⁰⁰ ה'הבדל' הוא התכונה המאפיינת את המין בתוך הסוג. למשל היות האדם מדבר, כלומר חושב (רצינולי). ראה מילות ההיגיון, מהדורת אפרת 1938, עמ' מה.

קומה – כאלו תאמר הקוף או הדוב המתהלכים נצבי הקומה – שהאדם מדבר, אז הפרת טבע ה"מה מצינו".¹⁰¹

ומפני שה"מה מצינו" נוכל לעשותו מדעתנו, הנה אם אין בו פירכא הוא אמיתי, ואם יש בו פירכא בלתי נתרת הוא כוזב. אבל בגזרה שוה של מופנה, אין עושין בה פירכא כל עקר, כי קבלה היא, כאמור לעיל. וזהו (!) כלל גדול בענין ידיעת מהות הפירכא והבינהו. ובא ואמשול לך משל ממנו תבין עניין (!) הפירכא וחזרתו חלילה ב"חזר הדין" שאמרו רז"ל. המשל: מצינו האדם חי, והנשר חי, והם כללים. ובא ופרט לך בנשר שהוא מעופף. א"כ יוכר חי בשהוא מעופף. א"כ אף אני אביא חי הנאמ' באדם שהוא מעופף לבד.¹⁰² הנה בזה יש פירכא: מה לנשר שכן יש לו כנף, תאמ' באדם שאין לו כנף, ונמצא הבאת הפירכא שהיא סרה [צ"ל: סבה] עצמית לענין המעופפות. אבל אם לא היה ספק בידך לעשות פירכא, ה"מה מצינו" היה טוב. אבל אם הפירכא אינה עצמית תצטרך לעד שלישי ויוכית. המשל שתאמ': מה לנשר שכן דורס ואוכל – על כן דין הוא שיעוף, תאמ' באדם שאינו דורס ואוכל – שלא יעוף. אז אומר: גזול יוכית, שאינו דורס ואוכל והוא מעופף, אף אני אביא אדם שיהיה מעופף אעפ"י שאינו דורס ואוכל. ואם נשוב עוד ונאמ' פירכא אחרת, מקרית לא עצמית, כגון: מה לגזול דין הוא שיעוף (80א) ואף אם אינו דורס, שהרי יש לו אצבע יתרה. תאמ' באדם, שאין לו אצבע יתרה, דלעולם אימא לך שלא יעוף. אז אשיב: נשר בעצמו יוכית, שאין לו אצבע יתרה ואעפ"כ הוא עף, אף אני אביא אדם, דאע"ג [צ"ל: ואע"ג] דאין לו אצבע יתרה, שא"כ הוכחנו שאין הדריסה ולא אצבע יתרה סבת המעופפות. וכן הדין חזר – ולא ראי זה כראי זה, כלומר אין ראיתו של זה כראיתו של זה, ואז נשוב ונבקש הצד השוה שבהם, היינו בנשר ובגזול נמצא איזה צד שוה שבהם, כי מהם רצינו ללמוד דין האדם. ומצאנו שהם חיים ובעלי ב רגלים. אף אני אביא אדם שהוא חי ובעל שני (!) רגלים.

הנה מפני שהבאתי הפירכות וההבדלים בין זה לזה – (ה)הבדלים מקריים – על כן לא מצאנו הסבה האמתית במעופפות, ועל כן יש לעשות עוד פירכא על(?) הצד השוה שבהם, ונאמ': מה להצד השוה שבהם דין הוא שיהיו מעופפים שכן יש להם כנף נוצה, תאמ' באדם שאין לו כנף נוצה וכו'. הנה שהשקר אשר ב"מה מצינו" נראה כזבנותו מפני הפירכא אחרונה אשר עשינו, כי מצאנו טבע סוג המעופף המשותף אל כל המינים אשר תחתיו הוא להיות להם כנף, והוצאנו מתחת זה הסוג אדם אשר אין לו כנף. אבל אם לא מצאת פירכא תבדיל בין טבע הצד השוה אל האדם, אז היה ה"מה מצינו" אמתי והיה אדם נכנס תחת סוג המעופפות, שהרי הדבר העצמי הגורם המעופפו' היה שוה בהם. וכמו שהענין כן בזה האופן מצאנו לרז"ל אשר העמיקו בסוגי דיני התורה, כי כשאין בהם פירכא תלמוד מה"מה מצינו".

¹⁰¹ נראה שלפי ר"א' כהן, עניינה של הפירכא הוא לאתר את ה"הבדל". כלומר, בהתאם לדוגמה הנידונה כאן, לבחון את מין האדם בהשוואה למינים אחרים שתחת סוג ניצבי הקומה ולהראות שהיקף ניצבות הקומה, כנשוא, רחב יותר מן ההיקף של מין האדם, שהרי הוא כולל גם את הקוף והדוב. לכן יש לחפש את ה"הבדל" האמיתי העושה את מין האדם למין בתוך סוג ניצבי הקומה, והוא הדיבור.

¹⁰² כמובן שטיעון זה הוא כוזב, והמחבר מדגים את תהליך הבירור של הכשל הלוגי שבו.

אבירם רביצקי

ועוד קבל כלל זה כי לעולם הפירכא צריך שתעשה על הדבר היסודי אשר ממנו תרצה ללמוד ולהוציא הדין, אם מדרך "מה מצינו" ואם מדרך ק"ו.

[מבנין אב ושני כתובים]

מבנין אב ושני כתובים. כיצד? לא פרשת הנרות [בויקרא כד, ב] כהרי פרשת שלוח טמאים [בבמדבר ה, ב], ולא פרשת שלוח טמאים כהרי פרשת הנרות. הצד השווה שבהם שהוא ב"צו" (ויקרא שם; במדבר שם) – מיד ולדורות. אף כל שהוא ב"צו" – מיד ולדורו.¹⁰³

[מכלל ופרט]

מכלל ופרט. כיצד? "מן הבהמה" (ויקרא א, ב) – כלל. "מן הבקר ומן הצאן" (ויקרא שם) – פרט. כלל ופרט – אין בכלל אלא מה שבפרט.¹⁰⁴ ע"כ. ונראה לי הטעם כי אם רצה לכלול הכל לא היינו צריכים לפרט, אבל כשהוא כולל ואח"כ פורט זהו (!) מיראתו פן תכלול הכל.

[מפרט וכלל]

מפרט וכלל. כיצד? "וכי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה" (שמות כב, ט) – הרי זה פרט. "וכל בהמה לשמור" (שמות שם) – הרי זה כלל. עשה את הכלל מוסף על הפרט.¹⁰⁵

[מכלל ופרט וכלל]

(80ב) מכלל ופרט וכלל – אי אתה דן אלא כעין הפרט. כיצד? "ונתתה הכסף בכל אשר תאזה נפשך" (דברים יד, כו) – הרי זה כלל. "בבקר ובצאן וביין ובשכר" (דברים שם) – הרי זה פרט. "ובכל אשר תשאלך נפשך" (דברים שם) – הרי זה כלל אחר. כלל ופרט וכלל – אי אתה דן אלא כעין הפרט: מה הפרט מפורש שהוא ולד ולדות הארץ, אף אין לי אלא ולד ולדות הארץ.¹⁰⁶

[מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל]

מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל. כיצד? "קדש לי כל בכור" (שמות יג, ב) – יכול אף הנקבה? ת"ל [=תלמוד לומר]: "זכר" (דברים טו, יט).¹⁰⁷ אי "זכר" יכול

¹⁰³ ספרא, מהדורת וייס, א ע"ב-ב ע"א.

¹⁰⁴ ספרא, שם, ב ע"א.

¹⁰⁵ ספרא, שם.

¹⁰⁶ ספרא, שם.

¹⁰⁷ למקור הפסוק ראה המחלוקת המובאת בספרא דבי רב, מהדורת א' שושנה, א, ירושלים וקליבלנד תשנ"א, עמ' 8, הערת המהדיר על אתר.

אפי' יצתה הנקבה לפניו? ת"ל: "פטר רחם" (שמות יג, יב). יכול אפי' נולד לאחר יוצא דופן? ת"ל: "בכור", שהוא כלל שהוא צריך לפרט ופרט שהוא צריך לכלל.¹⁰⁸

[דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל]

וכל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא. כיצד? "והנפש אשר תאכל בשר מזבח השלמי" אשר לה' וטומאתו עליו ונכרתה" (ויקרא ז, כ). והלא שלמים בכלל קדשים היו וכשיצאו מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא אלא לומ' לך מה שלמים (מיוחדים?) קדשים שקדושתן קדשי מזבח, אף אין לי אלא דבר שקדושתו קדושת מזבח.¹⁰⁹

[יצא לטעון טען אחר שהוא כעניינו]

וכל דבר שהיה בכלל ויצא לטעון טען אחר (!) (שלא) [צ"ל: שהוא] כענינו – יצא להקל ולא להחמיר. כיצד? "ובשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא" (ויקרא יג, יח), "או בשר כי יהיה בעורו מכות אש" (שם יג, כד). והלא השחין והמכה בכלל כל הנגע' (הם) היו, וכשיצאו לטעון טען אחר שהוא (!) כענינו יצאו להקל ולא להחמיר: להקל עליהם (!) שלא ידונו במחיה, ושלא ידונו אלא בשבוע אחר [צ"ל: אחד].¹¹⁰

[יצא לטעון טען אחר שלא כעניינו]

וכל דבר שהיה בכלל ויצא לטעון טען אחר (!) שלא כענינו – יצא להקל ולהחמיר. כיצד? "ואיש או אשה כי יהיה בו נגע בראש או בזקן" (ויקרא יג, כט). והלא הראש והזקן בכלל עור הבשר היו וכשיצאו לטעון טען אחר שלא כענינו, יצאו להקל (ולא) להחמיר [צ"ל: להקל ולהחמיר]: להקל עליהן שלא ידונו בשער לבן, ולהחמיר עליהן (שלא) [ש' ידונו (עליהן) בשער צהוב].¹¹¹

[יצא לדון בדבר החדש]

וכל דבר שהיה בכלל ויצאו (!) לדון בדבר החדש – אי אתה רשאי להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירוש. כיצד? "ושח(ת)ט את הכבש במקום (א81) הקדש" (ויקרא יד, יג). שאין ת"ל "כי כחטאת האשם הוא לכהן" (ויקרא שם). אלא לפי שיצא לדון בדבר החדש בכהן [צ"ל: בכהן] יד ובכהן [צ"ל: ובכהן] רגל ובאזן ימנית [בויקרא יד, יד], יכול לא יטעון מהם מזבח? ת"ל: "כי כחטאת האשם הוא לכהן" – מחזירו הכתוב לכללו בפירוש, לומ' לך מה החטאת טעונה מתן מזבח אף האשם יטעון (!) מתן מזבח.¹¹²

[דבר למד מעניינו]

108 ספרא, מהדורת וייס, ב ע"א-ע"ב.
109 שם, ב ע"ב.
110 שם.
111 שם.
112 שם.

אבירם רביצקי

דבר למד מענינו. כיצד? "ואיש כי ימרט ראשו קרח הוא טהור הוא" (ויקרא יג, מ). יכול
יהא טהור מכל טומאה? כשהוא או[מר] "כי יהיה בקרחת או בגבחת נגע לבן אדמדם"
(שם יג, מב), דבר למד מענינו שאינו טהור אלא מטומאת נתקים¹¹³ בלבד.¹¹⁴

[דבר למד מסופו]

דבר למד מסופו. כיצד? "ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם" (ויקרא יד, לד), משמ[ע]
בית [צ"ל: בין] שיש בו אבנים ועצים ועפר ובין¹¹⁵ שאין בו אבנים ועצים ועפר. כשהוא
אומ' "ונתץ את הבית, את אבניו ואת עציו ואת כל עפר הבית" (שם יד, מה) – דבר למד
מסופו שאין הבית מטמא בנגעים עד שיהיו בו אבנים ועצים ועפר.¹¹⁶

[שני כתובים המכחישים זה את זה]

שני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהן: כתוב אחד
אומ' "וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר" (שמות יט, כ), וכתוב אחר (!) אומ' "אתם
ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם" (שם כ, יט), בא הכתוב השלישי והכריע: "מן השמים
השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה" (דברים ד, לו) – מלמד
שהרכין הקב"ה שמי השמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהם מן השמים. וכן הוא
אומ' "ויט שמי וירד וגו'" (שמואל ב כב, י; תהלים יח, י).¹¹⁷
כתוב אחד אומ' "ובבא משה אל אוהל מועד לדבר אתו" (במדבר ז, פט), וכתוב אחר (!)
אומר "ולא יכול משה" (שמות מ, לה). אי אפשר (!) לומר "ולא יכול משה" שכבר בא
משה, ואי אפשר לומר "ובבא משה" שכבר נאמ' "ולא יכול משה". בא הכתוב השלישי
והכריע: "כי שכן עליו הענן" (שמות שם). אמור מעתה: כל זמן שהיה הענן שם לא היה
משה נכנס שם, נסתלק הענן היה נכנס ומדבר עמו.¹¹⁸
וכן הוא או' "ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה"
(מלכים א ח, יא), מלמד שנתן רשות למחבלים לחבל. וכן הוא אומ' "אשר נשבעתי באפי
אם יבואון אל מנוחתי" (תהלים צה, יא).¹¹⁹

[עד כאן פירוש ראשון למידות שבהן התורה נדרשת, ומכאן פירוש שני]

[טיעוני קל וחומר במקרא]

עו' נמצאו תוספות אחרות על י"ג מדות שבתורה ק"ו.¹²⁰

- 113 בכתה"י שווא תחת נו"ן; פתח תחת תי"ו.
114 ספרא, מהדורת וייס, ב ע"ב.
115 או שצ"ל: משמ' בית שיש בו... ובית שאין בו...
116 ספרא, שם, ב ע"ב-ג ע"א.
117 שם, ג ע"א.
118 שם.
119 ספרא, שם, וראה שם הקשר הדברים.
120 להלן המחבר מביא רשימת פסוקים שטיעונם הוא קל וחומר או אמור להיות כך, וראה את
הערת רא"א כהן בסוף הרשימה.

פירושו של ר' אברהם אליהו כהן לברייתא דר' ישמעאל

- א'. "כי שבעתי יוקם קין ולמך שבעים ושבעה" (בראשית ד, כד).
- ב'. "הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו השיבנו אליך מארץ כנען ואיך נגנוב מבית אדונך וכו'" (בראשית מד, ח).
- ג'. "הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים" (שמות ו, יב).
- ד'. "הן בעודני חי עמכם היום ממרים הייתם עם ה' ואף כי אחרי מותי" (דברים לא, כז).
- ה'. "הנה בני אשר יצא ממעי מבקש את נפשי אף כי בן הימיני" (שמואל ב טז, יא¹²¹).
- ו'. "הנה השמים והארץ לא יכללוך אף כי הבית הזה אשר בניתי" (מלכים א ח, כז¹²²).
- ז'. "אבי דבר גדול דבר אליך הנביא הלא תעשה ואף כי אמ' אליך רחץ וטהר" (מלכים ב ח, יג¹²³).
- ח'. "הנה שני המלאכים לא עמדו לפניו ואיך נעמוד אנחנו" (מלכים ב י, ד¹²⁴).
- ט'. "הנה אנחנו פה ביהודה יראים ואף כי נלך קעילה אל מערכות פלישתים" (שמואל א כג, ג).
- י'. "כי המגיד לי לאמר מת שאול והוא היה כמבשר בעניו ואחזה בו ואהרגהו בצקלג אשר לתתי לו בשורה אף כי אנשים רשעים הרגו את איש צדיק בביתו על משכבו" (שמואל ב ד, י-יא).
- יא'. "כי את הרגלים¹²⁵ רצת וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים" (ירמיהו יב, ה¹²⁶).
- יב'. "הנה אשר משפטם לשתות את הכוס שתו ואתה הוא נקה¹²⁷ תנקה" (ירמיהו מט, יב¹²⁸).
- יג'. "הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה ואף כי אש אכלתהו" (יחזקאל טו, ה¹²⁹).
- יד'. "ואמ' יושב האי הזה הנה בה מבנינו אשר נסנו שם לעזרה להנצל מפני מלך אשור ואיך נעמוד אנחנו" (ישעיהו כ, ו¹³⁰).
- טו'. "אתה חסת על הקקיון שלא עמלת בו ולא גדלתו שבין(!) לילה היה ובין(!) לילה אבד ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה" (יונה ד, י-יא¹³¹).
- יז'. "הן בעבדיו לא יאמין אף שוכני בתי חומר" (איוב ד, יח-יט¹³²).

- 121 ושם: "... ואף כי עתה בן הימיני."
- 122 ושם: "הנה השמים ושמי השמים לא יכללוך ...", השוו דברי הימים ב, ו, יח: "... הנה שמים ושמי השמים ..."
- 123 ושם: "אבי דבר גדול הנביא דבר אליך הלא תעשה ..."
- 124 ושם: "הנה שני המלכים ..."
- 125 בכתב היד פתח תחת ה"א: פתח תחת רי"ש; שווא תחת גימ"ל; חיריק תחת למ"ד.
- 126 ושם: "כי את רגלים רצתה ..."
- 127 בכתב היד פתח תחת נו"ן; חולם חסר מעל ק"ף.
- 128 ושם: "... לשתות הכוס שתו ישתו ... נקה ..."
- 129 ושם: "... אף כי אש ..."
- 130 ושם: "... האי הזה ביום ההוא הנה כה מבטנו אשר ... ואיך נמלט אנחנו."
- 131 ושם: "... הקקיון אשר לא עמלת בו ... שבן לילה היה ..."
- 132 ושם: "הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה אף כי ..."

אבירם רביצקי

י"ז. "הן בקדושו לא יאמין אף כי נתעב ונאלח איש שותה כמי עולה" (איוב טו, טו-טז¹³³).

י"ח. "ויאמר המלך לאסתר בשושן הרגו היהודים ואבד חמש מאות איש בשאר מדינות המלך מה עשו" (אסתר ט, יב¹³⁴).

י"ט. "הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא" (משלי יא, לא).

כ'. "שאול ואבדון נגד ה' אף כי לבות בני אדם" (משלי טו, יא¹³⁵).

כ"א. "לא נאה לכסיל תענוג אף כי לעבד ימשול בשרים" (משלי יט, יט¹³⁶).

כ"ב. "לא נאה לנבל שפת יתר ואף כי לנדיב שפת שקר" (משלי יז, ז¹³⁷).

כ"ג. "ואם לבנו יעדנה אם אחרת יקח לו" (שמות כא, ט-ט¹³⁸).

כ"ד. "כי תפגע שור אויבך" (שמות כג, ד) – כ"ש שור אוהבך¹³⁹.

כ"ה. "ראו נא כי אורו עיני כי טעמתי מעט הדבש הזה אף כי לו אכול אכל העם" (שמואל א, יד, כט-ל¹⁴⁰).

כ"ו. "והוא דרך חול אף כי היום יקדש בכלי" (שמואל א, כא, ו¹⁴¹).

כ"ז. "הנה עופלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה ואף כי היין בוגד גבר יהיה ולא ינוה" (חבקוק ב, ד-ה¹⁴²).

כ"ח. "והנה כה עשו בתוך ביתי ואף כי תשלחנה לאנשים" (יחזקאל כג, לט-מ).

כ"ט. "הן עד ירח אף כי אנוש רמה" (איוב כח, ה-ו¹⁴³).

ל'. "אלוה לא ישיב אפו אף כי אנכי אעננו" (איוב ט, יג¹⁴⁴).

(82א) ל"א. "אך שוא לא ישמע אף כי תאמר לא תשורנו" (איוב לח, יג-יד¹⁴⁵).

ל"ב. "זבח רשעים תועבה אף כי בזמה יביאנו" (משלי כא, כז).

ל"ג. "כל אחי רש שנאוהו אף כי מרעהו" (משלי יט, ז).

ל"ד. "שאול ואבדון נגד ה' אף כי לבות בני אדם" (משלי טו, יא¹⁴⁶).

133 ושם: "... לא יאמין ושמים לא זכו בעניו אף כי נתעב ..."

134 ושם: "ויאמר המלך לאסתר המלכה בשושן הבירה הרגו ... איש ואת עשרת בני המן בשאר ..."

135 ראה להלן אות לד.

136 ושם: "לא נאה לכסיל ... לעבד משל בשרים."

137 ושם: "... שפת יתר אף כי ..."

138 ושם: "... יעדנה כמשפט הבנות יעשה לה אם אחרת יקח לו שארה כסותה וענתה לא יגרע."

139 ראה שניאור ז' שכטר, 'פירוש י"ג מידות מרב סעדיה גאון', בית תלמוד, ד (תרמ"ה), עמ' 238. וראה עוד אבודרהם השלם: פירוש הברכות והתפילות לר' דוד אבודרהם, ירושלים תשכ"ג, עמ' נה.

140 ושם: "...מעט דבש הזה אף כי לוא אכול אכל היום העם."

141 ושם: "... אף כי היום ..."

142 ושם: "... בוגד גבר יהיר ..."

143 ושם: הן עד ירח ולא יאהיל וכוכבים לא זכו בעיניו אף כי ..."

144 ושם: "... ישיב אפו תחתיו שחחו עזרי רהב אף כי ..."

145 ושם: "... לא ישמע אל ושדי לא ישורנה אף כי ..."

146 פסוק זה כבר הובא לעיל באות כ"ף.

פירושו של ר' אברהם אליהו כהן לברייתא דר' ישמעאל

ל"ה. "ועתה התערב נא וכו'¹⁴⁷ ואיך תשיב את פני פחת אחד" (מלכים ב, יח, כג-כד; והשווה: ישעיהו לו, ח-ט).

ל"ו. "אדוני במראה נהפכו עלי צירי והיך יוכל עבד אדוני זה" (דניאל י, טז-יז¹⁴⁸).
ל"ז. עד כאן מצאתי.

ולי אברהם אליהו כהן נראה כי הרבה והרבה מאלו הנ"ל אינם ק"ו כשתחקור בענינם וכשיהיו בידך השרשים המונחים הראשונים אשר הזכרתי לעיל אז תבין כי כן הוא ולכן רז"ל לא העלו בחשבון אלא עשרה ק"ו בתורה¹⁴⁹ ולא הזכירו מהם יותר כל עקר(!).

[גזרה שווה]

מגזרה שוה. נאמ' בישראל קרחה: "ולא תשימו קרחה" (דברים יד, א), ונאמ' בכהנים קרחה: "לא יקרחו קרחה בראשם" (ויקרא כא, ה), מה להלן בכל הראש אף כאן בכל הראש¹⁵⁰.

כיוצא בו "שבעת ימים שאור לא ימצא בבית [צ"ל: בבתיכם] (שמות יב, יט)" ונאמר שאור בגבולין: "ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור בכל גבולך" (שמות יג, ז). מה שאור האמור בבתיים עובר משו[ם] בל יראה ובל ימצא ובל יטמין ובל יקבל פקדונות מן הגוים, אף שאור האמור בגבולין כן. ומה שאור האמור בגבולין – שלך אי אתה רואה אבל רואה של אחרים ושל גבוה, אף שאור האמור בבתיים כן.¹⁵¹

כיוצא בו אמר רב אשי: "לעולם אל תהי גזרה שוה קלה בעיניך (!) שהרי [נסקלים הן הן הן גופי]¹⁵² תורה ואין באין אלא בג"ש" שנאמ' "איש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני באבן ירגמו אותם דמיהם במ" (ויקרא כ, כז) – פרט לך הכתוב כאילו [צ"ל: באלו] בסקילה, אף כל מקום שנאמ' בו "דמיהם במ" "דמוי [צ"ל: דמיון] בו" אע"פ שלא פרט בהם דינו (אף) אין נדונים אלא בסקילה.¹⁵³

כיוצא בו אמר ר' ינאי: "לעולם יהי [צ"ל: אל יהי] ג"ש קלה בעיניך (!) שהרי נותר אחד מגופי תורה הוא¹⁵⁴ ואי אתה למד לענשו אלא מג"ש. נאמ' חלול בפגול, דכתי' "ואם האכל יאכל ביום השלישי פגול הוא לא ירצה ואוכליו עונו ישא כי את קדש ה' טמא [צ"ל: חלל] ונכרתה וכו'" (ויקרא יט, ז-ח), ונאמ' חלול בנותר דכתי' "ולא תותרו ממנו עד בוקר אני ה' ולא תחללו את שם קודשי ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כב, ל; לב).¹⁵⁵

147 אף על פי שרבות מן הציטטות ברשימה זו הן פרפרוזות, כאן המחבר טורה לרשום וכו'.

148 ושם: "...נהפכו צירי עלי ולא עצרתי כח והיך ..."

149 ראה בראשית רבה, מקץ, פרשה צב (מדרש בראשית רבא, מהדורת י' תיאודור וח' אלבק, ירושלים 1936, עמ' 1145): "תני ר' ישמעאל: זה אחד מעשרה מקולי חומרים האמורים בתורה".

150 ראה בבלי, מכות כ ע"א; אבודרהם, עמ' נה-נו, המידה השנייה.

151 ראה בבלי, פסחים ה ע"ב.

152 השלמתי על פי בבלי, כריתות ה ע"א.

153 השווה בבלי, כריתות ה ע"א; סנהדרין נד ע"א.

154 האות וי"ו נכתבה מעל השורה. בשורה עצמה נכתבה האות יו"ד

155 השווה בבלי, כריתות ה ע"א.

אבירם רביצקי

כיוצא בו 'ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך' (דברים טז, יד). שלא תאמ' אינו טעון שמחה עד שיהיו לו בן ובת ועבד ואמה, אלא אפי' אם [??] – טעון שמחה. וכל כך (82ב) למה? כדי להחמיר על שמחת יום טוב.

כיוצא בו 'הענק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך' (דברים טו, יד). שלא תאמ' אינו חייב להעניק עד שיהיה לו צאן גרן ויקב, אלא אפי' אין לו אלא אחד מהם חייב להעניק. וכל כך למה? כדי להחמיר על ענין שכיר.¹⁵⁷

כיוצא בו 'לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך' (דברים ה, יד). שלא תאמ' אינו חייב מיתה עד שיעשה הוא ובנו ובתו ועבדו ואמתו, אלא אפי' עשה מלאכה אחד מהם – חייב. וכל כך למה? כדי להחמיר על כבוד שבת.¹⁵⁸

[בניין אב וכתוב אחד]

מבנין אב וכתוב אחר [צ"ל: אחד]. 'ועד אין בה והיא לא נתפשה' (במדבר ה, יג), ותניא 'ועד אין בה' – בשני עדים הכתו' מדבר. או אינו מדבר [אלא] בעד אחד? ת"ל: 'לא יקום עד אחד' (דברים יט, טו). ומה ת"ל 'אחד'? זה בנה אב: כל מקום שנא' 'עד' הרי כאן שנים, עד שיפרט לך הכתוב 'אחד'. והיינו טעמא דר' יהושע דאמ': משקה ע"פ שני עדים.¹⁵⁹

כיוצא בו 'וסמך אהרון את שתי ידיו על ראש השעיר החי' (ויקרא טז, כא). ותנן: סמיכה על הראש ובשתי ידיו. ואמרינן עלה: מנא הני מילי? א"ר שמעון בן לקיש דאמ' קרא 'וסמך אהרון את שתי ידיו' – כתי' 'ידיו' וכתיב 'שתיים'. זה בנה אב: כל מקום שנאמ' 'ידיו' הרי כאן שתיים, עד שיפרוט לך הכתו' 'אחד'.¹⁶⁰

[בניין אב ושני כתובים]

מבנין אב ושני כתובים. לא פרשת מומי אדם כהרי פרשת מומי בהמה בקרבנות [בגיליון נוסף: ולא פרשת מו[מ]י] [בהמה בקרבנות] כהרי פרשת מומי אדם בכהנים. הצד השוה שבהן שהן בבל יקריבו ובל תקריבו. פי' נאמ' בכהנים 'כל [איש] אשר בו מום לא יקרב' (ויקרא כא, יח), ונאמ' להלן בבהמה 'כל אשר בו מום לא תקריבו' (ויקרא כב, כ). זה בנה אב: מה אלו נפסלין בדק ותבלול, אף אלו נפסלין בדק ותבלול, ואעפ"י שלא נאמ' בהן. ומכאן אתה למד שכל מקום שנאמ' בו 'מום' שיהיו כל המומים פוסלין בו.¹⁶¹

156 נראה שיש חיסרון בטקסט, אבל הכוונה ברורה: אפילו אם אין אלא אחד מן הפרטים – טעון שמחה.

157 שמא התכוון המחבר לומר עבד (שהרי מצוות העניקה ייחודית לעבד או שפחה עבריים).

158 צ"ע כיצד שלוש הדוגמאות האחרונות הן דוגמאות לגזרה שווה.

159 ראה בבלי, סוטה ב ע"א; אבודרהם, עמ' נו, המידה השלישית.

160 ראה בבלי, מנחות צג ע"ב.

161 ראה שכטר, פירוש י"ג מידות מרב סעדיה, עמ' 240; יוסף קאבאק, 'פירוש על מדרש ר' ישמעאל ב"ג מדות שהתורה נדרשת בהן לה"ר שלמה יצחקי ז"ל', ישרון, ו (תרכ"ח), עמ' 40; אבודרהם, עמ' נו; ספרא, מהדורת שושנה, עמ' 116 (בפירושו הרא"ש), והשוו בבלי, בכורות מג ע"א; ספרא, אמור, פרשה ז (ספרא, מהדורת וויס, צח ע"ב).

[כלל ופרט]

מכלל ופרט. "והעברת כל פטר רחם לה' וכל פטר רחם בבהמה" (שמות יג, יב)¹⁶² – הרי זה כלל. וכת' בתריה "ופטר חמור תפדה בשה" (שם יג, יג)¹⁶³ – הרי זה פרט. נמצאת למד שכלל ופרט – אין בכלל אלא מה שבפרט.¹⁶⁴
(83א) (מכלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט)

[פרט וכלל]

מפרט וכלל. "לא תחמוד בית רעך (שזהו) שדהו ועבדו ושורו וחמורו" (שמות כ, יג)¹⁶⁵ – הרי זה פרט. "וכל אשר לרעך" (שמות שם) – הרי זה כלל, ונעשה כלל מוסף על הפרט.¹⁶⁶

[כלל ופרט וכלל]

מכלל ופרט וכלל – אי אתה דן אלא כעין הפרט. "על כל דבר פשע" (שמות כב, ח) – כלל. "על שור על חמור ועל (!) שה על שמלה (!) (שמות שם) – פרט. "ועל כל אבדה אשר יאמ" (שמות שם) – חזר וכלל. כלל ופרט וכלל – אי אתה דן אלא כעין הפרט: מה הפרט מפורש דבר המטלטל וגופו ממון, אף כל דבר המטלטל וגופו ממון. יצאו קרקעות שאעפ"י שגופן ממון אין מטלטלין, יצאו עבדי" שהוקשו לקרקעות, יצאו שטרות שאעפ"י שמתלטלין אין גופן ממון.¹⁶⁷
כיוצא בו "את זה תאכלו מכל אשר במים" (ויקרא יא, ט) "במים" – כלל. "בימים ונחלי" (!) (ויקרא שם),¹⁶⁸ פרט. "אותם תאכלו" (ויקרא שם) – חזר וכלל. כלל ופרט וכלל – אי אתה דן אלא כעין הפרט: מה הפרט מפורש מים נובעין, אף כל מים נובעין. ומאי רבי? רבי כל (מילי) חריצין ונעיצין לאיסורא. ומאי מיעט? מיעט בורות שיחין ומערות להיתרא.¹⁶⁹

162 ושם: "וכל פטר שגר בהמה".

163 ושם: "וכל פטר". וכנוסח שבטקסט נמצא בשמות לד, כ, אולם נראה שהמחבר מתכוון לפסוק בשמות יג.

164 על הנושא הנדון השוו ספרי, במדבר, פיס' קיח (מהדורת ח"ש האראויטץ, ירושלים תשנ"ב, עמ' 138–139); מכילתא בא, מסכת דפסחא, פרש' יח (מהדורת ח"ש האראויטץ וי"א רבין, ירושלים תש"כ, עמ' 71); מכילתא דרשב"י בא (מהדורת י"נ הלוי אפשטיין וע"צ מלמד, ירושלים תשל"ט, עמ' 42–43). הלימוד כפי שהוא מנוסח כאן, לכאורה דורש בכלל ופרט את הפסוק משמות יג, יב–יג, ולפי זה הוא מצמצם את כל הלכות בכורות רק לפדיית פטר חמור, וצריך עיון בכונתו.

165 ושם: "לא תחמד בית רעך. לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמורו".

166 ראה אבודרהם, עמ' נו, המידה החמישית.

167 ראה בבלי, בבא קמא סב ע"ב; בבא מציעא נו ע"ב; שבועות מב ע"ב; שכתר, פירוש י"ג מידות מרב סעדיה, עמ' 241; קאבאק, פירוש על מדרש ר' ישמעאל, עמ' 41; אבודרהם, עמ' נו, המידה הששית; ספרא, מהדורת שושנה, עמ' 118 (בפירוש הרא"ש).

168 ושם: "בימים ובנחלים".

169 ראה בבלי, חולין סז ע"א.

[כלל שהוא צריך לפרט]

מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל. כיצד? "ואם תקריב מנחת בכורים לה" (ויקרא ב, יד). יכול אפי' יחיד במשמע, שמביא מנחת העומ' ת"ל "והבאתם את עמר (!) ראשית קצירכם אל הכהן" (ויקרא כג, י). למד שהצבור מקריב מנחת העומר. אי צבור, יכול אם רצה היחיד להקריב אחריה' מנחת העומר מקריב? ת"ל "מנחת בכורים" (ויקרא ב, יד). הא כיצד? מנחת ביכורים היא קריבה, ואינה קריבה לאחר זמן כל עקר, לא בצבור ולא ביחיד.¹⁷⁰

[דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל]

כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל, ללמד יצא. ולא ללמד על עצמו בלבד יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא. כיצד? "ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש" (שמות לה, ב). וכת' בתריה "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת" (שם לה, ג). והלא הבערה בכלל מלאכה היתה, ולמה יצאתה (!)? לא ללמד על עצמה יצאתה (!) אלא ללמד על הכלל כולו יצא (!), לומ' לך: מה הבערה שהיא אב מלאכה, והיא מיוחדת שהיא אחת מל"ט מלאכות, וחייבין עליה בפני עצמה, אף אני אביא שאר מלאכות שיהיו חייבין על כל אחת ואחת בפני עצמה.¹⁷¹

כיוצא בו "ואל בני ישראל תאמ' איש איש מבני ישראל אשר יתן מזרעו למולך וגו'" (ויקרא כ, ב). והלא מולך בכלל כל הנעבדין לעונשין (שחייבין) שחייבה תורה עליהן, בין בזבח בין בהקטרה,¹⁷² בהשתחואה, ובין כל דבר. וכשיצא, לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא – (ב83) לפי שהמעביר בנו באש למולך חייב, כך המעביר לכמוש ולעשתרות ולמלכים ולשאר כל ע"ז [=עבודה זרה] שבעולם חייב, ואע"ג שלא היתה (!) עבודתן בכך.¹⁷³

[יצא לטעון טען אחר שלא כעניינו]

וכל דבר שהיה בכלל ויצא לטעון טען אחר שלא (!) כענינו – יצא להקל ולהחמיר. "וקדשתם את שנת החמשים שנה וקראתם דרוך בארץ לכל יושביה" (ויקרא כה, י). הרי כאן בתי ערי חומה בכלל, וכשיצאו לטעון טען אחר שלא כענינו – יצאו להקל ולהחמיר: להקל, להיות נגאל לפני היובל. ולהחמיר, שאם עברה שנה תמימה ולא נגאל לא יצא ביובל.¹⁷⁴

170 ראה שכטר, פירוש י"ג מידות מרב סעדיה, עמ' 241, ולדין על מקורות הלימוד ראה פירוש שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן שפירש מרנא ורבנא רבינו סעדיה הגאון זצ"ל, מהדורת ח"י עהרענרייך, קלוזענבורג תרפ"ב, עמ' ת-ט, הערה סו.
171 ראה בבלי, שבת ע ע"א; סנהדרין לה ע"ב, וכדעת ר' נתן.
172 נקוד מעל המילה "בהקטרה" אולי כסימן מחיקה.
173 ראה שכטר, פירוש י"ג מידות מרב סעדיה, עמ' 242; קאבאק, פירוש על מדרש ר' ישמעאל, עמ' 42; אבודרהם, עמ' נז, המידה השמינית.
כנראה שנשמטה הדוגמא למידת "... שהוא כעניינו..." שהייתה אמורה לבוא מיד להלן.
174 ראה שכטר, פירוש י"ג מידות מרב סעדיה, עמ' 242.

[יצא לדון בדבר החדש]

וכל דבר שהיה בכלל ויצא לדון. "כל התרומות הקדשים אשר ירימו בני ישראל לה' נתתי לך ולבניך ולבנותיך וגו'" (במדבר יח, ט). וכשיצאו לדון בדבר חדש, כדכתיב "ובת כהן כי תהיה לאיש זר היא בתרומת הקדשי" לא תאכל" (ויקרא כב, יב), לא היית רשאי שאי אתה יכול להחזירה לכללה לתרומת בית אביה אפי' לאחר מיתת בעלה, עד שהחזירה הכתו' לכללה בפ"י "ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה וזרע אין לה" (ויקרא כב, יג).¹⁷⁵

[דבר למד מסופו]

ודבר למד מסופו. "ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרון אחיך ואל יבא בכל עת אל הקודש וגו'" (ויקרא טז, ב), "בזאת יבא אהרון" (שם טז, ג), משמ' [ע] שכל שעה שרוצה לבא – יבא, ובלבד שיקיים "בזאת". וכשאתה מסתכל בסוף הענין "והייתה לכם לחקת עולם" (שם יז, ט), נמצאת אתה למד שאין לו כאן ביאה אלא ביום הכפורים בלבד. כיוצא בו "ויאמרו אליהם ירא ה' עליכם וישפוט" (שמות ה, כא), ולבסוף כתיב "הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים" (שמות יד, יב). נמצאת למד מסופו, עקרו של דבר מתחלתו.¹⁷⁶

תושלח [=תם ונשלם שבח לאל חי].¹⁷⁷ אברהם אליהו כהן.

[בין "מכריע" ל"דעת שלישי"]

אמר אברהם אליהו כהן: ראוי שתבין ענין לשון הכרעה בתלמוד. כי הכרעה היא כל זמן שתמצא שנים חולקים בשתי קצוות, אחת לאסור לגמרי ואחת להיתר, ובא השלישי וכלל דבריו כאחד מהם מצד וכשני מהם מצד, זה נק' [רא] "מכריע". אבל אם בא שלישי ואמר דבר חדש שלא כשניהם, או דבר נוטה כאחד מהם מצד וחדש עוד בו דבר חדש ולא אמ' כשני מהם כלל, זה לא יקרא "מכריע" אלא "דעת שלישי". והמשל משני הכתובים המכחישים זה את זה ובא הכתו' השלישי והכריע, נתבאר לעי' [ל].

ומענין המשניות או ברייתא נביא משל לפננו (!), כגון הא דמביא פ' במה מדליקין¹⁷⁸ הא דתנן מטלניות, פ"י בלאי בגדים, שהם פחות משלשה על שלשה טפחים, שהתקינו לפקק בו את המרחץ או לשפות בו הקדרה, ודומי' בין שהוכן בין שלא הוכן – טמא, דברי ר' אליעזר. ור' יהושע אומ' דבין מוכן ובין שאינו מן המוכן – טהור. ור' עקיבא אומ' מן המוכן – טמא, ושלא מן המוכן – טהור. הנה שר' יהושע ור' אליעזר חולקין זה¹⁷⁹ (א84) (זה) כנגד זה בשתי קצוות ור' עקיבא נטה לאסור כר' אליעזר במה שהוא מוכן ולהתיר

¹⁷⁵ ראה שכתר, שם, עמ' 243; קאבאק, שם, עמ' 43; אבודרהם, עמ' נז-נח, המידה האחת-עשרה; ספרא, מהדורת שושנה, עמ' 123 (בפירוש הרא"ש). כנראה שנשמטה הדוגמא למידת "... דבר למד מענינו ...", שהיתה אמורה לבוא מיד להלן.

¹⁷⁶ ללימוד דומה (אך לא זהה), ראה שכתר, פירוש י"ג מידות מרב סעדיה, עמ' 244.

¹⁷⁷ בסוף ראשי התיבות סומן גרש מסולסל כעין הגרש שבדף 82א (ל"ז), ובדף 81ב (ט).

¹⁷⁸ בבלי, שבת כט ע"א, וראה עוד בבלי, שבת לט ע"ב.

¹⁷⁹ בגיליון, כנראה כשומר דף, נכתב: כנגד זה.

אבירם רביצקי

כר' יהושע במה שאינו מוכן. זה הנקרא "מכריע", שהוא מכריע את הכף בדעתו לאסור כמו כן כר' אליעזר, ובעניין זה הם שנים כנגד אחד, ואין דבריו שלאחד (!) במקום שנים. וכן נטה להיתר כר' יהושע במה שאינו מוכן, והם שנים כנגד ר' אליעזר. וכן כל כיוצא בזה.

וכן ג"כ בבריתא כזה ומביאה פרק כירה.¹⁸⁰ תנייא (!) (חמין) לא ישתטף אדם כל גופו בשבת בין בחמין בין בצונן, דברי ר' מאיר. ור' שמעון מתיר בין בחמין בין בצונן. ר' יהודה אומ' בחמין אסור ובצונן מותר. הנה נטה ר' יהודה להכרעה כאמור. ומביא שם עוד¹⁸¹ אמר ר' תנחום אמר ר' יוחנן אמר ר' ינאי (!) אמר ר': כל מקום שאתה מוצא שנים חולקים ואחד מכריע – הלכה כדברי המכריע. הנה ראוי לדקדק במה שהביאו רז"ל במאמריהם. לעולם כשיאמרו "שני כתובים המכחישים זה את זה וכו'" תפרשהו כעניין זה.

נספח

קטע זה שמקורו בספר כריתות לר' שמשון מקינון הועתק בגיליון, ראה לעיל הערה 18. ניכר שמדובר בנוסח אחר מן הנוסח הנדפס של ספר כריתות. זו לשון הקטע:

מק"ו זה אנו למדין חמור מקל להתמיר כדקמייתי מקרא וה"ה [=והוא הדין] אפכא קל מחמור להקל. ומיהו אי איכא פירכא מקולא אחת ויש בה חומרות הרבה מאידך וכן חומרא אחת אפי' יש בה קולות טפי מחבריה דכי היכי דאותה קולה (!) או חומרא יש באחת שאין באחרת כמו כן זו שאתה רוצה ללמוד. ואני שמעתי דאימא אותה קולא או חומרא עדיפא מכל שכנגדה לגרום אותו דבר. דיו פלוגתא בפרק שני דבבא קמא ר' טרפון אמר ליה (?) דהיכא דמפריך ק"ו לא אמרינן דיו ויש להאריך קצת מההיא דפריך בטהרות דפסחים גבי רביעי בקדש דאתא בק"ו ושלישי בתרומה בק"ו כולם בתרומה בגמרא דלא לשתמיט דבעי לאוכוחי רביעי בקדש בק"ו להוסיף טומאה על טומאת [???] מעלה דטומאה בלמד יותר מן המלמד וכתב ר' דאפי' למאן דאמר דהיכי דמפרק (!) ק"ו אמרינן דיו דבלאו ק"ו אית ביה טומאה והא דאמרינן דיו היינו להוכיח דבר חדש דלא כתוב ביה כלל.

יש מקשים על זה דקאמר ק"ו לשכינה י"ד יום וכי נתן קצבה לערך אביו ואמו לשכינה ונפקא לן דהא חזינן דהשוה הכתוב מקלל אביו ואמו למברך את ה' דכלם בסקילה רק דמברך ה' נתלה ומקלל אביו ואמו אינו נתלה דהלכה כרבנן דאמרי אינו נתלה רק עובד ע"ז ומגדף את ה' דהיינו מברך ויש מעט תוספת על זה הלכך לא קאמר י"ד [צ"ל: י"ג] יום דהיינו ב' הסגרות דיו [צ"ל: דיום] ז' עולה לכאן ולכאן ומשום דחסינן [צ"ל: דחזינן] בשביל כבו' שכינה הוסיפו התליה דלא שייכא במקלל אביו ואמו כלל כן נוסף הסגרת שני שלם יותר מפני כבו'

180 בבלי, שבת לט ע"ב.

181 בבלי, שבת, שם.

שכינה (גליון 74 ב) עו' טעם אחר כי אין אנו יכולין להוסיף רק מעלה אחת דהא קרא זה אתיא לאשמועינן דין ק"ו וא"כ בא לפרש ולא לסתום וא"כ תפשת (!) מועט תפשת (!) ואם באת להוסיף לא ידעת כמה וכן נפקא לך כאשר עשה להוכיח שלישי בתרומה מק"ו מטבול י"ו [צ"ל: יום] ורביעי בקודש שהרי קודש יש לו כמה מעלות יותר מתרומה ובגדי אוכלי תרומה מדרס לאוכלי קדש וכן ליעביד ק"ו מטבול יום להוכיח אלמא ודאי לא קאמרינן אלא מעלה אחת יתירה על המלמד מכח ק"ו אף אי לא אמרינן דיו.

ודיני ק"ו נחלקים לכמה גונים חדא מחדא אמרינן יוכיח כלומר דבר זה יוכיח דאע"פ שיש בו החמרא אין בו הך חמרא שאתה רוצה ללמוד וכן קולא הכי או פרכא (!) וצריך בחד (!) מחדא פירכא (!) שיש בה חמרא או קולא חשוב מחשיבות לא פירכא כל דהוא כמו מה לכסף שכן פודין בו הקדשות שאינו לא קולא ולא חומרא ולא חשיבות גמורא וכגון הך דפרק (דפרק) קמא דזבחים ק"ו מעולה ומה עולה שאינה מכפרת וכו'.

עד לא ראי זה (זה) כראי זה מה להצד השוה שבהן ישנו בצבור וביחיד דהוי חדא מתרתי ופריך פרכא כל דהוא אבל בראשונה שהיה עושה ק"ו מעולה לבד לא פריך האי פירכא (!) כל דהוא והרי [צ"ל: דהוי] חדא מחדא וכן גבי שלמים לבד לא פריך וכהנה רבות בתלמוד.

מכל [צ"ל: אבל] חד מתרתי פרכינן פירכא כל דהוא.

ועו' יש ק"ו אחר ק"ו של מקומות ומה במקום שלא הושוה קרבן בקרבן הושוה מעשים למעשים וכיוצא בהם שייך פרכא כדאיתא ה[תם] פרק ב"ש בשחיטת קדשים מה להנך שכן נכנס לפני ולפנים וכן תני פרק איזהו מקומן של זבחים ומה בן צאן שלא קבע לו כהן קבע לו צפון וכו' ופריך מה לבן צאן וכו' | [סימן כעין סוגר בכתה"י] ויש (ויש) ק"ו של מקומות דלא שייך בהוא רק יוכיח.

עוד יש ק"ו אחר שהפרכא שלו מבליעין בתוך הק"ו כמה הא דאמרן שילהי כיצד הרגל בסוגיא אני לא אדון קרן מק[רן] (גליון 75 א) [ו]רוצה לדון קרן משן ורגל ויתחייב קרן בר' הניזק (!) נזק שלם מק"ו מקומות אמרו ומה במקום שהקל [ב]שן ורגל דהיינו ברה"ר (ד?) (רשות הרבים) החמיר בקרן לחייב חצי נזק מקום שהחמיר בשן ורגל דהיינו חצר הניזק אינו דין שנחייב בקרן לחייבו נזק שלם אע"ג דאיכא למפרך מה לשן ורגל שכן [ה]זיקן מצוי משום דיש לומר דכל זה נבלע באמצע ק"ו ונאמר הכי ומה שן ורגל דאע"ג דהניזק (!) מצוי פטור ברשות הרבים וכו' ויש מקומות שאין מבליעין הפרכא תוך הק"ו אע"פ שהוא של מקומות כי היא דפרק קמא דזבחים שחיטה לשמה לזרוק דמם [צ"ל: דמה] שלא לשמה מק"ו ומה במקום שאמרו הריני שוחט חוץ לזמנו וכו' ופריך מה לחוץ לזמנו שכן כרת ואין אנו מבליעין הפרכא תוך הק"ו ומה במקום שאמרו הריני שוחט על מנת לאוכלו חוץ לזמנו אע"ג דאיכא כרת וכו' כללא דמלתא כל דבר חשיבות שאינו מכח המקרא כמו הך דהיזקות אנו מבליעין אותו באמצע ק"ו אבל דבר

אבירם רביצקי

חמרא שהוא מכח המקרא או הכתוב אין מבליעין אותו בק"ו אך עושין ממנו פירכא.

ולענין אי אמרינן דיו היכא דמפריך ק"ו שלהי פרק כיצד הרגל פלוגתא דר' טרפון ורבנן דלר' טרפון לא אמרינן דיו ולרבנן אמרינן דיו אפי' היכא דמפריך ק"ו שלהי פרק כיצד הרגל אבל היכא דלא מפריך ק"ו אמרינן דיו לכולי עלמא כך משמע התם אבל בבבא מציעא פרק השואל משמע דאיכא תנא דלית ליה דיו.